

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ QLOBAL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF
PERSPEKTİVLƏRİ
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Poladova Məkkə Əmrah

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ QLOBAL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF
PERSPEKTİVLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401_Dünya iqtisadiyyatı
İxtisaslaşma: Beynəlxalq ticarət
Qrup: 836

Magistrant:
Poladova Məkkə Əmrah qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.d., prof. Həsənov Rasim
Tapdıq
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kamalə Akif qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar
Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm Andı

Mən, Poladova Məkkə Əmrah qızı and içirəm ki, “Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişaf perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

POSTPANDEMIYA DÖVRÜNDƏ QLOBAL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Son illərdə dünya iqtisadiyyatında iqtisadi, sosial və texnoloji sahələrdə baş verən dəyişikliklər yeni iqtisadiyyat anlayışı ilə izah olunur. Bu iqtisadiyyatı COVID-19 postpandemiya iqtisadiyyatında adlandırma bilərik. Bir-biri ilə sıx bağlı olan mürəkkəb proseslərdən ibarət olan bu inkişafın cəmiyyətlərin dünya miqyasında düşünməsi və yaşaması zərurətini ortaya qoymuşdur. Yeni iqtisadiyyat Koronavirus (COVID-19) pandemiyası təcrübəsini hazırda yaşayır. Bu təcrübəni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə əlaqələndirir, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatların qayda və institutları ilə birlikdə yeni bir dəyişiklik prosesinə girdiyini bildirir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi qlobal iqtisadiyyatın formalaşması və postpandemiya dövrünün Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələrinin araşdırılmasından ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya mövzusunda tədqiqat işinin tədqiqi prosesində iqtisadi-statistik təhlil, müşahidə, qruplaşdırma və müqayisə, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə, müqayisəli və sistemli təhlil, analiz və s. metodlardan istifadə olunubdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Qlobal iqtisadiyyatının yaranması, formalaşması, postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının tənzimlənməsi problemlərini araşdırarkən müxtəlif yerli və xarici iqtisadi ədəbiyyatlardan istifadə edilib.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal-hazırda Azərbaycanda və dünyada olan pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Proqnozlar və statistik məlumatlar araşdırılıb-hazırlanarkən arzuolunan kimi yox, real həyatda olduğu kimi, tənqidi qiymətləndirmək lazımdır. Postpandemiya dövrünün Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına təsirinin nəticələri, yəni ölkəmizin tədiyyə balansının, idxalının, ixracının strukturu statistik olaraq tərtib edilərək araşdırılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatda qlobal iqtisadiyyatın günümüzdə postpandemiya dövründə hansı lazımı vəziyyətə gəlib çatması üçün hansı mərhələlərdən keçməsi, formalaşması əhatəli şəkildə əks etdirilmişdir.

Açar sözlər: postpandemiya, COVID-19, qlobal iqtisadiyyat, vergi güzəştləri.

PERSPECTIVES OF GLOBAL ECONOMY DEVELOPMENT IN THE POSTPANDEMIC PERIOD

SUMMARY

The actuality of the subject: The changes that have taken place in the world economy in recent years in the economic, social and technological spheres are explained by the new concept of economy. We can call this economy COVID-19 post-pandemic economy. These developments, which are complex processes that are closely interrelated, have highlighted the need for societies to think and live on a global scale. The new economy is currently experiencing a coronavirus (COVID-19) pandemic. He connects this experience with information and communication technologies, and on the other hand, states that economies, together with rules and institutions, are entering a new process of change.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to study the formation of the global economy and the impact of the post-pandemic period on the economy of Azerbaijan.

Used research methods: In the process of research work on the dissertation, economic-statistical analysis, grouping and comparison, observation, comparative and systematic analysis, logical and scientific generalization etc. methods were used.

The information base of the research: Various local and foreign economic literature has been used to study the problems of the emergence and formation of the global economy, and the regulation of the development of the global economy in the post-pandemic period.

Restrictions of research: One of the main limitations is the non-functioning of libraries in Azerbaijan and around the world due to the pandemic.

The novelty and practical results of investigation: Forecasts and statistics should be critically evaluated, not as desirable, as in real life. The results of the impact of the post-pandemic period on the economy of the Republic of Azerbaijan, ie the structure of the balance of payments, imports and exports of our country have been compiled and studied statistically.

Scientific-practical significance of results: The study comprehensively reflects the stages of formation and formation of the global economy in the post-pandemic period.

Keywords: post pandemia, COVID-19, global economy, tax breaks

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
IMF	International Monetary Fund
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. QLOBAL İQTİSADİYYATIN YARANMASI, FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ.....	11
1.1. Qlobal iqtisadiyyatın yaranması, təkamülü və formalaşması	11
1.2. Qlobal iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri və mərhələləri	24
II FƏSİL. POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ QLOBAL İQTİSADİYYATIN TƏSVİRİ	28
2.1. Koronavirusun (COVID-19) dünya iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələri.....	28
2.2. Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının tənzimlənməsi problemləri	37
2.3. Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın tarazlaşdırılması üçün təxirəsalınmaz vəzifələr.....	45
2.4. Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsinin əsas istiqamətləri və perspektivləri	54
III FƏSİL. POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA BAXIŞ	60
3.1. Postpandemiya dövrünün Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələri	60
3.2. Postpandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri və istiqamətləri.....	63
3.3. Postpandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında dövlətin rolu və vəzifələri	67
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	70
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bu baxımdan gümüzün aktual problem olan COVID-19 pandemiyasının dünya ölkələrinin və Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin öyrənilməsi böyük aktuallıq kəsb etməkdədir.

Son illərdə dünya iqtisadiyyatında iqtisadi, sosial və texnoloji sahələrdə baş verən dəyişikliklər yeni iqtisadiyyat anlayışı ilə izah olunur. Bu iqtisadiyyatı COVID-19 postpandemiya iqtisadiyyatıda adlandırma bilərik. Bir-biri ilə sıx bağlı olan mürəkkəb proseslərdən ibarət olan bu inkişafın cəmiyyətlərin dünya miqyasında düşünməsi və yaşaması zərurətini ortaya qoymuşdur. Yeni iqtisadiyyat Koronavirus (COVID-19) pandemiyası təcrübəsini hazırda yaşayır. Bu təcrübəni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə əlaqələndirir, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatların qayda və institutları ilə birlikdə yeni bir dəyişiklik prosesinə girdiyini bildirir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarında baş verən yeniliklər nəticəsində iqtisadiyyatda yaşanan əhəmiyyətli və qalıcı təsirlər mikro və makro səviyyədə bir çox anlayışların yenidən müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Bu araşdırmada yeni iqtisadiyyat fenomeninin konseptual çərçivəsi, onu müəyyən edən xüsusiyyətləri, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, daha sonra isə bu inkişafın cəmiyyətlərdə və iqtisadiyyatlarda yaratdığı dəyişikliklər qiymətləndiriləcəkdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının tənzimlənməsi problemləri bağlı sistemli araşdırmalar aparılmışdır.

Bildirmək lazımdı ki, dünya ölkələrinin iqtisadçı alim və tədqiqatçılardan Drucker Peter F., Akın H. Bahadır., Andersen., Friedman Thomas L., Houghton John., Peter Sheehon., Mandel Michael J., Pohjola Matti və başqaları araşdırılan mövzunun ayrı-ayrı problemlərin həllini öz əsərlərində göz önünə gətirmişlər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi qlobal iqtisadiyyatın formalaşması və postpandemiya dövrünün Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələrinin araşdırılmasından ibarətdir.

Müəyyən olunmuş məqsədə nail olmaq üçün vəzifələr:

- Qlobal iqtisadiyyatın yaranması, təkamülü və formalaşmasının araşdırılması;
- Qlobal iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri və mərhələlərinin müəyyən edilməsi;
- Koronavirusun (COVID-19) dünya iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələri öyrənilməsi;
- Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının tənzimlənməsi problemlərinin təhli edilməsi;
- Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın tarazlaşdırılması üçün təxirəsalınmaz vəzifələrinin seçilməsi;
- Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsinin əsas istiqamətləri və perspektivlərinin müəyyən edilməsi;
- Postpandemiya dövrünün Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələrinin öyrənilməsi;
- Postpandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri və istiqamətlərinin seçilməsi;
- Postpandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında dövlətin rolu və vəzifələrinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dünya iqtisadiyyatının strukturu, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşməsi istiqamətləri ilə bağlı tədqiqatlar aparılır. Tədqiqatın mövzuları qlobal iqtisadiyyatın yüksəlişi, strukturu, inkişafı və bərpası ilə bağlı əsas istiqamətlər və imkanlardır.

Tədqiqat metodları: iqtisadi-statistik təhlil, sintez və müqayisə, müşahidə, nəzəri və elmi sintez, müqayisəli və sistemli tədqiqat, təhlil və s.İntizam cavabı prosesində tədqiqat işi. İstifadə olunan üsullar.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dünya iqtisadiyyatının yüksəlişi və formalaşması, epidemiyadan sonrakı dövrdə qlobal iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi problemlərinin öyrənilməsi üçün müxtəlif yerli və xarici iqtisadi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Əsas səbəblərdən biri mövcud epidemiya ilə əlaqədar Azərbaycanda və bütün dünyada kitabxanaların olmamasıdır.

Təhlilin elmi yeniliyi: Proqnozları və təxminləri təhlil edərkən və hazırlayarkən, arzu olunduğu kimi deyil, real həyatda olduğu kimi diqqətli tarazlıq tələb olunur. Epidemiyadan sonrakı dövrün Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, yəni ölkəmizin tədiyə balansına, idxal-ixracına təsirləri toplanaraq statistik cəhətdən öyrənilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat epidemiyadan sonrakı dövrdə qlobal iqtisadiyyatın strukturunu və siyasət tədbirlərini geniş şəkildə əks etdirir. Qlobal iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına təsiri və epidemiyadan sonrakı dövrün Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri aydın şəkildə müəyyən edilib.

I FƏSİL. QLOBAL İQTİSADİYYATIN YARANMASI, FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

1.1. Qlobal iqtisadiyyatın yaranması, təkamülü və formalaşması

Son illərdə inkişaf etmiş ölkələrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorunda baş verən dəyişikliklər iqtisadi göstəricilərə birbaşa və ya dolayı təsir göstərir. Müvafiq olaraq, mikro və makro səviyyədə bir çox anlayışların tədricən diferensiasiyası nəticəsində iqtisadiyyatın əvvəlki mənalərini itirdiyi müşahidə edilir. Bu fenomen ədəbiyyatda “yeni iqtisadiyyat” anlayışı ilə ifadə olunur.

Yeni İqtisadiyyat konsepsiyası ilə bağlı müzakirələrin çoxu 1990-cı illərdə, xüsusən də ABŞ-da normaldan yuxarı olan performansdan qaynaqlanır. 2000-ci ilin mart ayında aparılan bir araşdırmada, Amerikada yaşayan insanların 57%-nin bu yeni iqtisadiyyat növünün sənaye iqtisadiyyatından (köhnə iqtisadiyyat) açıq şəkildə fərqli olduğunu bildirdiyi ifadə edildi (Pohjola M. 2002: p.134).

Xüsusilə 1996-2000-ci illər arasında aşağı inflyasiya və gözləniləndən yüksək artım templəri ABŞ-ın informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına qoyduğu investisiyaların bu inkişafa təsir göstərdiyi düşüncəsini gücləndirir. Yeni iqtisadiyyat adlanan və uzunmüddətli perspektivdə davam etməsi gözlənilən bu proses müxtəlif seqmentlər tərəfindən müxtəlif üsullarla idarə olunur. Qlobal rəqabət dövründə bu təriflər klassik iqtisadi nəzəriyyələrin etibarsızlığını və sürətli texnoloji dəyişikliyi vurğulayan çox geniş əhatə dairəsindən tutmuş, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yalnız istehsal və məhsuldarlığın artmasına təsirini əhatə edən dar bir istiqamətə qədər dəyişə bilər. Bundan əlavə, bəzi müəlliflər yeni iqtisadiyyat əvəzinə texnologiya, e-iqtisadiyyat və ya rəqəmsal iqtisadiyyat anlayışlarından istifadə etməyi təklif edirlər, çünki əhatə dairəsi çox genişdir və hər kəs üçün istədiyi mənanı aid etmək mümkündür (Tapscott D. 1996: p.43).

Bununla belə, yeni iqtisadiyyat konsepsiyası hazırda bütün dünyada geniş şəkildə qəbul edilir.

Yeni iqtisadiyyat bir tərəfdən ABŞ-ın 1990-cı illərdəki təcrübəsini və bu təcrübəni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə əlaqələndirir, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatların qaydaları və institutları ilə, global iqtisadiyyatlarla dəyişmə prosesinə girdiyini bildirir. rəqabət və sürətli texnoloji irəliləyişlər (Söylemez S. 2001: s.13).

1970-ci illərdə Qərb dünyasında baş verən iqtisadi böhran 1980-ci illərin əvvəllərində neoliberal iqtisadi siyasətin tətbiqinə səbəb oldu. Bu dövrdə meydana gələn staqflyasiya fenomeninə həll axtarışında yeni bir investisiya sahəsi olaraq informasiya texnologiyalarına əsaslanan sənayeləşmə siyasətləri vurğulandı. İnformasiya sərmayələrinin multiplikativ təsirinin məşğulluğa və artıma müsbət təsir göstərəcəyi gözləntiləri bir çox ölkədə geniş yayılmağa başlayıb. Ədəbiyyatda yeni iqtisadiyyatla bağlı təriflərdə; Kompüterlərin və kompüterlə əlaqəli mal və xidmətlərin istehsal və iqtisadi təsirləri ilə yanaşı, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə bağlı mal və xidmətlərin də nəzərə alınması nəzərdə tutulur. İnformasiya və kommunikasiya sektorlarının əhatə dairəsini aşağıdakı kimi müəyyən etmək mümkündür (Dirk P., Frank C.L. 2001: p.5).

Digər məqsədlər üçün istifadə olunan alətlər və qurğular, sənaye prosesinə nəzarət alətləri ilə bağlı məhsullar.

Maşın və avadanlıqların topdan satışı və təchizatı, biznes maşınlarının və informasiya emalı avadanlığının, o cümlədən kompüterlərin icarəsi, telekommunikasiya, kompüterlə bağlı xidmətlər. Yeni iqtisadiyyat çərçivəsində məhsul və xidmətlərin ən fərqləndirici xüsusiyyəti biliyə istehsalın əsas amili kimi yanaşmasıdır. Bu məhsul və xidmətləri həm istehsal edən, həm də giriş kimi istifadə edən sektorlarda məhsuldarlıqda əhəmiyyətli artım var. Yeni iqtisadiyyatda sənaye işçilərini informasiya texnologiyalarından istifadə edən ixtisaslı işçi qüvvəsi əvəz edir ki, bu da bilik işçiləri kimi ifadə edilir. Veb dizayneri, CRM mütəxəssisi, ERP mütəxəssisi, şəbəkə mütəxəssisi, internet strateqi, verilənlər bazası mütəxəssisi, tibbi informatika mütəxəssisi, texnologiya fond analitiki, m-ticarət layihəsi mütəxəssisi, e-ticarət mütəxəssisi, aktivlərin idarə edilməsi, texnologiya fond analitiki, vençur

kapitalı mütəxəssisi kimi bir çox yeni biznes sahələri və iş təsvirləri ortaya çıxdı (<http://www.ntvmsnbs.com/news/38746.asp>, Giriş Tarixi: 23/10/2002).

Yeni iqtisadiyyatın formalaşmasında mühüm yer tutan əsas amillər; Sosial transformasiyaları qloballaşma ilə birlikdə informasiya texnologiyalarının dəyişməsi kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Sosial dəyişikliklər insan nəsli yaranandan bəri dünya davamlı sosial dəyişikliklərin şahidi olur. Bu dəyişiklikləri ibtidai, kənd təsərrüfatı, sənaye və informasiya cəmiyyətləri kimi dörd qrupda araşdırmaq mümkündür. İbtidai cəmiyyət prosesində qida ehtiyaclarını ovçuluq və yığıcılıqla ödəyən insanlar məskunlaşdıqdan sonra torpağı əkib-becərməyi öyrənmiş və “kənd təsərrüfatı cəmiyyəti”nə çevrilmişlər. Kənd təsərrüfatı cəmiyyətində iki istehsal amili; Torpaq və əmək əhəmiyyət qazanarkən, insanlar ənənəvi əkinçilik bilikləri ilə torpaqdan əldə etdikləri məhsulla yaşamaq prosesinə daxil olmuşlar. Kənd təsərrüfatında istifadə edilən texnikalardakı inkişaf kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını artırmış və daha az əməklə daha çox məhsul əldə olunmağa başlamışdır. Bu vəziyyət sosial və iqtisadi həyatda ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. İctimai inkişafın üçüncü mərhələsi “sənaye cəmiyyətidir”. Kənd təsərrüfatından sənaye cəmiyyətinə keçid prosesini hazırlayan iki əsas amil var. Bunlardan birincisi kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artması və bunun nəticəsində daha az insanın bu sektorda işləmək imkanının olması, ikincisi isə sənaye inqilabıdır. Sənaye İnqilabı istehsalda bir sıra texnoloji yeniliklərin iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sahələrdə istifadəsini əks etdirən bir proses kimi baş verdi. 1756-cı ildə Ceyms Uottun buxar maşınını kəşf etməsi və ondan enerji mənbəyi kimi istifadə etməsi texnologiya baxımından, Adam Smitin 1776-cı ildə yazdığı “Millətlərin Sərvəti” əsəri iqtisadiyyat baxımından, 1789-cu ildə Fransa İnqilabı isə mühüm dönüş nöqtələri oldu. siyasi inkişaf baxımından nöqtələr olmuşdur (Kutlu E. 2000: s.7).

Beləliklə, sənaye inqilabı İngiltərədə başlayan texnoloji iqtisadi inqilabla Fransada baş verən siyasi inqilabın birgə məhsulu kimi meydana çıxdı. Başqa sözlə desək, sənaye inqilabı biri texnoloji-iqtisadi əsaslara, digəri isə siyasi-ideoloji

əsaslara əsaslanan ikili inqilab nəticəsində bütün iqtisadi, sosial və mədəni quruluşu bükərək və yenidən formalaşdırmaqla baş verdi (Erkan H. 1992: s.3).

Sənaye cəmiyyətində ailə quruluşu dəyişmiş, kənd təsərrüfatı cəmiyyətində böyük, ənənəvi ailə tipindən valideyn və uşaqlardan ibarət nüvə ailə tipinə keçid başlanmışdır. Ailənin kiçilməsi ilə; Ailə üzvlərinin bir-birləri qarşısında məsuliyyətləri azalıb, əlaqələr boşalıb, əməkdaşlıq azalıb, insanlar əvvəl ətrafdan, sonra isə özündən uzaqlaşmış bir varlığa çevriliblər. Müasir sənaye cəmiyyəti nəzəriyyəsinə görə sənaye cəmiyyəti istehsalın iri fabriklərdə həyata keçirildiyi və müəssisənin ailədən ayrıldığı cəmiyyət formasıdır. Bu dövrdə müəssisələrin əsas məqsədi mənfəəti maksimuma çatdırmaq və istehsalın fasiləsizliyi olduğundan, işçinin mümkün olduğu qədər fabrikə bağlanması hədəflənir. Sənayenin tələb etdiyi bu nizam-intizam, hər şeyi vaxtında və rəislərin göstərişlərinə uyğun yerinə yetirmək öhdəliyi, zehni zəhmət çəkmədən kütləvi istehsal və montaj sifarişinə uyğun olaraq eyni işin daim təkrarlanması müştərək işlərin tıxanma nöqtəsi olmuşdur. Sənaye cəmiyyəti. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasını təmin edən ən mühüm amil olan informasiyanın cəmiyyətdə ən kiçik vahidə çata bilməsi sənaye cəmiyyətinin sərt strukturunun dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Sosial təşkilatlardan cəmiyyətin fərdlərinə informasiya axını nəticəsində sosial və fərdi şüurla birlikdə mal və xidmətlərə olan tələblər də dəyişmişdir. Tələbin dəyişməsi nəticəsində istehsal şaxələnmiş və müvafiq olaraq iqtisadi fəaliyyət növləri də dəyişməyə başlamışdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən bilik təkcə texniki yeniliyi və iqtisadi artımı görünməmiş dərəcədə idarə etmir, həm də tez bir zamanda iqtisadiyyatın əsas fəaliyyət sahəsinə və peşəkar dəyişikliklərin əsas determinantına çevrilir (Kumar K. 1999: s.24).

Sənaye inqilabı texnoloji inkişaflarla irəliləyən mexanikləşmə üzərində qurulmuş, sonra isə texnologiya, elm və rabitə sistemləri arasında dövrü əlaqə sayəsində informasiyanın dövriyyə sürəti yüksəlmiş və informasiyanın vaxt itirmədən istənilən yerə çatma qabiliyyəti formalaşmağa imkan vermişdir. informasiya cəmiyyətinin. Bir ölkənin inkişaf səviyyəsi keçmişdə istehsal etdiyi polad və enerjinin miqdarı ilə ölçülürdüsə, bu gün bu səviyyə mikroelektronika, telekommunikasiya imkanları ilə əldə edilən, işlənən, ötürülən və saxlanılan

informasiyanın miqdarı ilə ölçülməyə başlayıb. və informasiya texnologiyalarını təşkil edən kompüter texnologiyaları. Bu yeni dövrdə inkişaf meyarlarına fiziki kəmiyyətlər əvəzinə müxtəlif məlumatlara əsaslanan kəmiyyətlər üstünlük təşkil edir. İnformasiya cəmiyyətində sənaye cəmiyyətinin texnologiyaları ilə həyata keçirilən maddi istehsal əvəzinə kompüter və informasiya texnologiyalarına əsaslanan istehsal tərzini keçir. Biliklərin istehsalata ötürülməsi ilə insan qüvvəsi yerinə çoxməqsədli robotların istifadə edildiyi daha məhsuldar və çevik bir istehsal sistemi meydana çıxır. Çevik istehsal istehsalçıya qısa müddətdə bazardakı şərtlərə uyğunlaşmaq imkanı verir, eyni zamanda rəqiblərə bazardakı darboğazları aradan qaldırmağa imkan verir.

Qloballaşma - Yerli və milli sərhədləri keçərək bütün dünyada iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni sahələrdə bəzi ümumi dəyərlərin yayılmasını nəzərdə tutur. Qloballaşma əslində çoxölçülü inkişafdır, cəmiyyətlərə dərinlən və bir çox cəhətdən təsir edən proseslər toplusudur. İqtisadi, siyasi, mədəni, sosial, texnoloji və s. Sahələrdə yaşanan dəyişikliklər və transformasiyalar qloballaşma prosesləri kimi müəyyən edilir (DPT. 2000: p.1).

İqtisadi sahədə həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qəbul edilmiş iqtisadi sistem və buna uyğun həyata keçirilən iqtisadi siyasətlər bir-birinə yaxınlaşır. Sovet İttifaqının dağılması ilə dünyada liberal iqtisadi nizam kimi ifadə olunan azad bazar iqtisadiyyatı praktikalarının geniş vüsət aldığı müşahidə edilir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə köhnə proteksionizm yanaşması əvəzinə azad ticarət baxışı qəbul edilir. İddia olunur ki, liberallaşma prosesi təkcə xarici ticarət sahəsində deyil, həm də maliyyə və fiskal sahələrdə inkişaf etdirilməlidir. Siyasi arenada demokratiya qlobal dəyər kimi daha qabarıq görünür. İqtisadi sahədə liberal iqtisadi nizam, siyasi sahədə demokratik siyasi sistem bütün dünyada qəbul edilir. Liberal Demokratiya adlı yeni siyasi və iqtisadi nizam bütün dünyada sürətlə yayılır. Qloballaşma, həmçinin kompüterləşdirmə, miniatürləşdirmə, rəqəmsallaşdırma, peyk rabitəsi, fiberoptik texnologiya və internet kimi müəyyən edilən bəzi unikal təsviri texnologiyalara malikdir. Bunların vasitəsilə qloballaşmanın təsviri perspektivini inteqrasiya kimi ifadə etmək olar (Fridman T.L. 2000: p.31).

Bütün bu proseslər qloballaşma məfhumunun sosial dəyişikliyi simvolizə etdiyini və dünyanın, cəmiyyətin və gündəlik həyatın genişlənmə, dərinləşmə və dəyişikliklərin sürətlənməsi prosesində olduğunu göstərir. İqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə qloballaşma prosesləri dünyanı həm genişləndirir, həm də kiçildir. Dünya ticarətində liberallaşma və maliyyə bazarlarında inteqrasiya meyillərinin artması ilə birlikdə texnologiyaların ölkələr arasında axıcılığı milli iqtisadiyyatların istehsal strukturlarına, istehlak modellərinə və digər iqtisadiyyatlarla əlaqələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir və onların xarici şəraitə həssaslığını artırır. Bu baxımdan dövlətin milli istehsalı mərkəzdən istiqamətləndirmək imkanları azaldığı halda, özəl müəssisələrin fəaliyyət sahəsi genişlənir və yerli istehsal qüvvələrinin əhəmiyyəti artır. Qloballaşma ilə ortaya çıxan köklü struktur dəyişikliyinə sənaye cəmiyyəti tədricən öz yerini struktur fərqlilikləri göstərən informasiya cəmiyyətinə verir. Müxtəlif paradigmalara əsaslanan informasiya cəmiyyətində fabrik və maddi istehsal cəmiyyətin əsas xüsusiyyəti kimi xarakterini itirir, əvəzində simvolik elementlərin əhəmiyyət kəsb etdiyi informasiya istehsalı əhəmiyyət kəsb edir. Eynilə, sənaye cəmiyyətində strateji rol oynayan kapital informasiya ilə əvəz olunur, istehsal amilləri arasında mühüm yer tutan xammal və işçi qüvvəsi getdikcə öz əhəmiyyətini itirir (ITO. 1997: p.25).

Nəticədə qloballaşma ictimai münasibətlərin zaman və məkan formalaşmasında genişlənmə, dərinləşmə, daralma və sürətlənmə yaradır. Bu baxımdan qloballaşma; dəyişiklik, bu dəyişikliyə müsbət və ya mənfi reaksiyalar və buna görə də həm aktyorlar, həm institutlar, həm də mentalitet səviyyələrində yeniliklər.

Yeni iqtisadiyyatda daim dəyişən şərtlərə uyğunlaşmaq və operativ reaksiya vermək vacibdir. Dünyada sürətlə yayılan internet şəbəkəsinin yeni iqtisadiyyatda informasiya texnologiyalarının yayılmasında böyük rolu var. Yeni iqtisadiyyatın ümumi xüsusiyyətlərini aşağıdakı başlıqlar altında toplamaq mümkündür (Tapscott D. 1996: p.44).

- Bilik - yeni iqtisadiyyat bilik iqtisadiyyatıdır. Bilik iqtisadiyyatında biliyin yaradılması həm bilik işçilərinə, həm də bilik istehlakçılarna, yəni insanlara aiddir.

İstehlakçıların üstünlükləri və biliklərin istehsala əks olunması nəticəsində cəmiyyətin hər bir təbəqəsində ağıllı məhsullara tələbat artmağa başlayıb. Bugünkü iş dünyasında yeganə əminlik “heç nəyin dəqiq olmadığı”dır. Qeyri-müəyyən iş dünyasında rəqabət üstünlüyü əldə etməyin yeganə üstünlüyü bilikdir.

- Rəqəmsallaşma - yeni iqtisadiyyat rəqəmsal iqtisadiyyatdır. Rəqəmsallaşdırma texnikası; rəqəmsal kameralar vasitəsilə hər cür səslər, mətnlər, sənədlər, musiqi, şəkillər, hərəkət edən obyektlər, video konfranslar və s. Bu, telekommunikasiya texnologiyasının köməyi ilə hər cür məlumatın əvvəlcə 0 və 1-dən ibarət kompüter bitlərinə çevrilməsi və sonra başqa yerə göndərilməsi deməkdir. Göndərilən yerlərdə bu kodlar yenidən orijinala çox yaxın şəkildə deşifrə edilir və alıcıya təqdim edilir (Friedman T.L. 2000: p.74).

Bu gün rəqəmsal formatda hər cür məlumatla işləyə bilən yeni alətlər daim bazardadır. Veb tipli iş və hətta veb tərzli həyat kimi anlayışlarla izah edilən bir yanaşmaya görə, portativ rəqəmsal alətlər vasitəsilə ünsiyyət yaxın gələcəkdə qeyri-məhdud və fasiləsiz bir quruluşa çatacaq.

- Virtuallaşdırma - informasiyanın xarakteri analoqdan rəqəmə dəyişdikcə fiziki obyektlər virtual ölçü qazanır. Bu da öz növbəsində institusional struktura, münasibətlərə, həmçinin iqtisadi fəaliyyətin strukturuna təsir göstərir. Virtual, ingiliscə “virtual” sözünün qarşılığı olaraq nəyinsə reallığa çox yaxın olduğunu və ya bir şeyin həqiqətən baş verdiyini bildirir (Akın H. 2001: s.36).

Bir şeyin virtual olması üçün o, başqa bir şeyin gücünü və qabiliyyətini ehtiva etməlidir. Virtual termini sonradan qarşılıqlı əlaqə və uyğunlaşma mənasına əlavə edilmişdir.

Virtual market dedikdə, insanların internetdə alış-veriş etdiyi hər hansı bir yer nəzərdə tutulur. Bu gün bir çox qurumların virtual reallığı ortaya çıxıb. Bununla belə, virtuallaşdırmada həllini tələb edən müxtəlif problemlərin olduğu müşahidə edilir (Güvenir A. 1999: s.173):

- Molekulizasiya - yeni iqtisadiyyat molekulyar iqtisadiyyatdır. Köhnə iri korporativ struktur sökülərək yerini ayrı-ayrı qruplar və dinamik molekullar və deməli, iqtisadi fəaliyyətin əsasını təşkil edən vahidlərlə əvəz edilmişdir. İqtisadi və

sosial həyatın hər mərhələsində kütləvi yanaşma əvəzinə molekulyar yanaşma hakim olmağa başlayır. Buna uyğun olaraq ənənəvi təşkilati strukturun yeni struktura uyğun olaraq dəyişdirilməsinə ehtiyac var. Yeni iqtisadiyyatda müəssisələrdə çalışan bilik işçisi (molekul insan) özünəməxsus bir iş vahidi kimi fəaliyyət göstərir. Bu həvəsləndirilmiş, öz-özünə öyrənən sahibkar işçilər yeni alətlər vasitəsilə sərbəst şəkildə dəyər yaratmaq üçün bilik və yaradıcılıqlarından istifadə etmək səlahiyyətinə malikdirlər.

- İnteqrasiya - internet vasitəsilə ünsiyyət Yeni iqtisadiyyat şəbəkə iqtisadiyyatıdır. Analoq xətlər əvəzinə rəqəmsal rabitə şəbəkələrinin istifadəsi və klassik hostlardan veb əsaslı sistemlərə keçid iş dünyasında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb oldu. Rabitə şəbəkələrinin ötürmə qabiliyyətinin artması məlumat, mətn, səs və təsvir kimi müxtəlif multimedia resurslarına çıxışı asanlaşdırır və bəzi yeni institusional strukturların formalaşmasına gətirib çıxarır. Yeni texnoloji kommunikasiya şəbəkələri kiçik miqyaslı müəssisələrə miqyaslı iqtisadiyyatın üstünlüklərinə və iri müəssisələrin malik olduğu əsas resurslara çıxış əldə etməyə imkan verir. Həmçinin, böyük bizneslər molekulların çoxluqlarına bölündükcə və daha effektiv işlədikcə, çeviklik, muxtariyyət və tez hərəkət etmək bacarığı qazanırlar.

- Aralıqsızlaşdırma - yeni iqtisadiyyatda rəqəmsal kommunikasiya şəbəkələri sayəsində istehsalçılar və istehlakçılar arasında vasitəçi qurumlara ehtiyac yoxdur. Özəl və dövlət sektorunda fəaliyyət göstərən bir çox qurum öz istehlakçıları ilə şəbəkələr vasitəsilə birbaşa əlaqə saxlayaraq, vasitəçiləri böyük ölçüdə aradan qaldırır.

- Sektoral dəyişiklik - avtomobil sektoru sənaye iqtisadiyyatında əsas sektor olsa da, yeni iqtisadiyyatda dominant sektor rifah yolunu təşkil edən kompüter, rabitə və əyləncə sənayelərinin birləşməsindən yaranan yeni media sektorudur. bütün digər sektorlar üçün. Yeni media sektoru insanların iş, işləmə, əylənmək və düşüncə tərzini, həyat tərzlərini və beləliklə, tələb-təklif strukturunu tamamilə dəyişir.

- İnnovasiya - yeni iqtisadiyyat innovasiya əsasında formalaşan iqtisadiyyatdır. İnnovasiya latınca “innovare” kökündən götürülüb, mənası “yeni və fərqli bir şey etmək” deməkdir. (<http://www.universitetoplum.org/text.php?id=38>, Giriş tarixi: 10/04./2002).

Yeni iqtisadiyyatın əsas prinsipi “öz məhsulunu dəblə” kimi ifadə edilir. Əgər yeni və uğurlu məhsul hazırlanıb bazara çıxarılıbsa, məqsəd bu məhsulun daha təkmil versiyasını çıxarmaq və bununla da birinci məhsulu köhnəlməkdir (Trapscott D. 1996: p.62).

Məhsulunuzu özünüz geyinməsəniz, başqası mütləq bunu edəcək (Güvenir A. 1999: s.172).

- İstehsalçı və İstehlakçı İnteqrasiyası - yeni iqtisadiyyatda istehsalçılar və istehlakçılar arasındakı məsafə getdikcə azalır: Kütləvi istehsalın müştərilərin tələblərinə uyğun olaraq böyük miqdarda istehsalla əvəzlənməsi ilə istehsalçılar zövqə və zövqə uyğun xüsusi mal və xidmətlər istehsal etməli oldular. fərdi istehlakçıların üstünlükləri. Yeni iqtisadiyyatda informasiya və biliyə əsaslanan məhsul və xidmətlərin artması səbəbindən istehlakçılar informasiya və texnologiyadan istifadə etməklə yanaşı, informasiya və texnologiya istehsalçılarına çevrilirlər (Akın H. 2001: s.42).

- Sürət (təcillilik); Rəqəmsal iqtisadiyyatda biliyin aktuallığı onun iqtisadi fəaliyyətdə və ya biznes uğurunda əsas amilə çevrildiyini göstərir. Bu gün müştərilərin tələbləri elektron qaydada qəbul edilir, qiymətləndirilir və eyni vaxtda təmin edilir, müvafiq sənədlər elektron daşıyıcı vasitəsilə geri göndərilir, məlumat bazaları daim yenilənir.

- Qloballaşma; Yeni iqtisadiyyat qlobal iqtisadiyyatdır. Qloballaşma nəticəsində beynəlxalq ünsiyyətin artması, iqtisadi sistemlərin və siyasətlərin dəyişməsi, Avropa, Asiya və Amerikada iqtisadi birləşmələr və s. Ortaya çıxan dəyişikliklər cəmiyyətləri bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Bütün bu inkişafлар dünyanın vahid bir bütöv olduğu barədə şüurun artmasına səbəb olur.

- Münaqişə; yeni iqtisadiyyata keçid prosesində olduğumuz bu günlərdə güc, muxtariyyət, informasiyaya çıxış, kapital, iş həyatının keyfiyyəti kimi bəzi

problemləri özü ilə gətirən yeni siyasi iqtisadiyyatın meydana gəldiyi görülür. , və demokratik prosesin gələcəyi. İnsan varlığının bir çox mərhələlərində böyük dəyişikliklər qədim mədəniyyətlə ziddiyyət təşkil etmişdir. Ona görə də bu gün strukturlar, qurumlar, təşkilatlar arasında ciddi qarşıdurmaların olması qaçılmazdır. Yeni iqtisadiyyat ziddiyyətli güclər anlayışının yenidən müzakirəsi zərurətini gündəmə gətirir.

Yeni iqtisadiyyatın əmtəə və xidmətləri informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında yaranır. Bunlar məlumatın biliyə çevrildiyi biliklərin idarə olunması, emalı və paylanması ilə məşğul olan sənayelərdir. Kompüter program təminatı, telekommunikasiya, yarımkeçiricilər, internet və onların məhsul və xidmətləri kimi yüksək texnologiyalı sənayelərlə yanaşı, yeni iqtisadiyyatla birlikdə kibernetika, robototexnika, biotexnologiya və genetika kimi sənayelər də meydana çıxıb. Köhnə iqtisadiyyatın Nyuton xəttindən başladığını nəzərə alsaq, statik tarazlıq və mükəmməl informasiya kimi fərziyyələr iqtisadiyyatı rəqabət mühitinin realizmindən tədricən uzaqlaşdırır (<http://www.liberal-dt.org.tr/güncel/fo1html>, Giriş: 13/03/2002).

İqtisadiyyatın biliyə əsaslanan yeni anlayışı isə köhnə iqtisadiyyata əsaslanan nəzəriyyələrin yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir.

Yeni iqtisadiyyatın əsasını informasiya texnologiyalarında baş verən köklü dəyişikliklər nəticəsində təlim proseslərinin müxtəlif sahələrə və ölçülərə transferi təşkil edir. Yeni iqtisadiyyatın infrastrukturunu maddi və görünən fiziki əmtəələrdən biliyə əsaslanan və daha çox xidmətə bənzər mallara keçir. Bunun təbii nəticəsi biliklərin tətbiqi sahəsinin davamlı inkişafıdır. İstehsal proseslərində informasiyanın yerinin artması nəticəsində sənaye mallarının nisbətən dəyərini itirdiyi görünür. İqtisadi dəyər malların fiziki quruluşundan deyil, insanların həmin mallara verdiyi dəyərdən yaranır. İnformasiyanın qəbul etdiyi və ala biləcəyi formaları nəzərə alsaq, fiziki xüsusiyyətlərin xaricində insanların bu mal və xidmətlərdən faydalana və ya faydalana bilməsi iqtisadi dəyəri daha çox formalaşdırır. İqtisadi fəaliyyətdə malın qiyməti tələblə müəyyən edilir. Tələb fərdlərin həmin mal və ya xidmət haqqında biliklərinin funksiyasıdır. Bilik üzərində qurulan yeni iqtisadiyyatda tələbata təsir

etməyin bir yolu biliyi dəyişdirməkdir. Bu səbəbdən informasiyadan daha səmərəli istifadəyə yönəlmiş fəaliyyətlər yeni iqtisadiyyatın ən cəlbedici istiqamətləri sırasındadır. Yeni iqtisadiyyat göstərir ki, biz insanlara sərmayənin gəlirinin fiziki kapitalla qoyulan investisiyalardan daha yüksək olduğu bir dövrə qədəm qoymuşuq (Pohjola M. 2002: p.143).

Fərdlərin bazarda sahib olduqları məlumatların dəyərinin əhəmiyyəti gündü- gündən artır. İndi sahibkarlıq firma qurmaq və istehsal etməkdənsə, praktiki və yerli biliklərdən necə səmərəli istifadə etmək üzərində cəmləşir. Belə bir mühitdə iqtisadi həyatı formalaşdıran qaydalar və institutlar biliyə əsaslanan sahibkarlığı dəstəkləmək üçün dəyişikliklərə məruz qalır. Əzələ gücünə deyil, beyin gücünə əsaslanan iqtisadiyyatda bilik işlərinə doğru keçid var. Yeni iqtisadiyyatda təşkilatın əsas xüsusiyyətləri təşkilatın intellektual səviyyəsi və bilik işçisinə verdiyi əhəmiyyətlə ölçülür. Bu səbəbdən müəssisələr öz intellektual qabiliyyətlərini ölçmək üçün yeni üsullar inkişaf etdirirlər. Yeni iqtisadiyyatın bu istiqamətdəki ən böyük töhfəsi qlobal dünyada bazarın getdikcə daha çox sahələri əhatə etməsidir. Zaman və məkan informasiya bazarlarını əmtəə bazarları qədər məhdudlaşdırma bilmədiyindən, şəbəkə əlaqələri nəticəsində ediləcək yüksək sabit xərcəli informasiya sərmayələri bazara daha aşağı qiymətlərlə təklif olunacaq. Bunun təbii nəticəsi olaraq biliyə qoyulan investisiyanın davamlılığını avtomatik təmin edəcək bir struktur yaratmaq lazımdır. Bilik üzərində qurulan yeni iqtisadiyyatda biliklərin müxtəlifliyi rəqabət baxımından daha vacib olur. Neoklassik kontekstdə rəqabəti başa düşmək artıq mümkün deyil. Fərdlərin biliklərinin müxtəlifliyini nəzərə alaraq, rəqabəti də məhsulun differensiasiyası əsasında başa düşmək lazımdır.

Yeni iqtisadiyyatda müəyyən bir yerdə məskunlaşmadan, müəssisə, mağaza, böyük iş yerləri açmadan yalnız internet üzərindən mal və xidmət bazarını həyata keçirən ticarət və xidmət şirkətlərinin olması və onlardan faydalana biləcək böyük tələbat kütləsinin olması, rəqəmsallaşmanın vacibliyini vurğulayır. İstehsalçı üçün internetin ən mühüm üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, məhsulların bütün dünyada bazar məhdudluğu olmadan təklif edilməsinə imkan verir, maya dəyərini minimuma endirir. İstehlakçılara verdiyi ən mühüm üstünlüyü, başqa vasitəçiyə

ehtiyac duymadan, bir çox alternativini birlikdə görərək, axtarıqları məhsulu qısa zamanda tapıb ala bilmələridir. Beləliklə, virtual bazar olaraq da adlandırılan internet istehsalçılar və istehlakçılar üçün vaxt və xərclərə qənaət edir. Sənaye İnkilabından sonrakı dövrdə texnologiyada liderlik rolu və bazarda sövdələşmə gücü istehsalçı şirkətlərdən asılı olduğu halda, yeni iqtisadiyyatda bazarda güc balansını istehlakçının xeyrinə xidmət edən müəssisə və distribyutorlara doğru dəyişdi. Müştərini bilmək və saxlamaq yeni iqtisadiyyat üçün uğurun açarı hesab olunur. İqtisadçıların bu günə qədər formalaşdırdığı və şərh etdiyi köhnə iqtisadiyyatın əsası; İqtisadi artım-məşğulluq-əmək haqqı və onlar arasındakı əlaqənin inkişafına əsaslanır. İqtisadiyyat inkişaf etdikcə və işsizlik təbii həddən aşağı düşdükcə, əmək haqqı artmağa başlayanda bu əlaqə ortaya çıxır və bu prosesdə yüksək inflyasiya ilə nəticələnir. Yeni iqtisadiyyatda bu əlaqə fərqlidir. Yeni iqtisadiyyatda bilik və yaradıcılıq köhnə iqtisadiyyatın əsas istehsal amilləri olan əmək və kapitalı əvəz edir. Yeni iqtisadiyyatda yalnız biliyə və yaradıcı gücə malik fərdlər iş yeri sahibi kimi daha çox əmək haqqı qazanacaq və buna uyğun olaraq təbii işsizlik səviyyəsi də yüksək olacaqdır. Yeni iqtisadiyyatda inflyasiya əmək haqqı-məşğulluq münasibətindən çox, ümumi tələbin artımı əmtəə istehsalının artımından çox olduqda baş verəcək qiymət artımları şəklində baş verəcəkdir. Yeni iqtisadiyyatda əmək tutumlu texnologiya ilə həyata keçirilən istehsalın inkişaf etməkdə olan ölkələrə keçməsi nəticəsində inkişaf etmiş ölkələrdə nou-hau və kreativliyə əsaslanan istehsalı əhatə edən bilik tutumlu fəaliyyətlərə meyl yaranır. Səmərəliliyin azalması ilə işləyən köhnə iqtisadiyyatın miqyaslı iqtisadiyyatı yeni iqtisadiyyatda davamlı olaraq artmağa meyillidir. Buna uyğun olaraq global bazar mühitində müəssisələrin sayı artdıqca yeni və ucuz texnologiya bazara daxil olmağı asanlaşdırır və bu şəkildə inkişaf edən bazarda rəqabət artır. Nəticədə sahibkar bazarda qalmaq üçün məhsuldarlığını daim artırmalı, xərclərini azaltmalı olur. Köhnə iqtisadiyyat adlanan sənaye iqtisadiyyatında qüvvədə olan “istehsal artdıqca vahidin dəyəri azalır” ideyası ilə bir çox firma və mükəmməl rəqabət mühiti öz yerini “innovasiyaya (yaradıcılığa) və yeni texnologiyalara buraxır. və xərclərin azaldılması” və yeni iqtisadiyyatda müvəqqəti inhisar və oliqopoliyalar.

Yeni iqtisadiyyatda müəssisələr birləşmə, ortaq müəssisə və satınalma kimi üsullarla birləşir və bundan əldə etdikləri sinerji ilə digər müəssisələrlə rəqabətə girirlər. Köhnə iqtisadiyyatda ölkələr sənayeləşmiş, sənayeləşən və kənd təsərrüfatı ölkələri kimi üç qrupda idarə edilirdisə, yeni iqtisadiyyatda ölkə iqtisadiyyatlarının yerini şəhər və regional iqtisadiyyatlar tutur. Şəhərlər, olduqları ölkələrlə, öz aralarında qurduqları şəbəkələrlə deyil, daha çox təmasda olduqları digər şəhərlərin bazarları ilə əlaqələndirilib. Sənaye iqtisadiyyatında ölkələrin inkişaf və çiçəklənmə üçün sənayeləşmə yarışını öz yerini şəhərlərin iqtisadi inkişaf üçün qlobal şəbəkələrdə yer tapmaq mübarizəsinə buraxmışdır.

Nyu York, London və Tokio kimi şəhərlər, yeni iqtisadiyyatın quruculuq çağları olan maliyyə, reklam, beynəlxalq hüquq, texnoloji inkişaf və məsləhətçilik kimi daha çox virtual mühitlərdə həyata keçirilən sektorlarda mübahisəsiz üstünlük nümayiş etdirməyə başlayıb. Digər inkişaf etməkdə olan şəhərlər də bu şəhərlərin yaratdığı şəbəkə ilə aralarındakı məsafəni azaltmağa çalışırlar.

1.2. Qlobal iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri və mərhələləri

1990-cı illərin ortalarından etibarən dünya iqtisadiyyatında yaranmış yeni şərtlər (qloballaşma, beynəlxalq rəqabət və yeni idarəetmə təcrübələri) texnoloji sıçrayışla birlikdə məhsuldarlığın artmasına və xərclərin azalmasına səbəb olmuşdur. Texnoloji dəyişikliklər və ixtiralarla müəyyən edilən yeni iqtisadiyyatın gəlirləri bu dövrdən sonra görünməyə başladı. Yeni iqtisadiyyatın iqtisadiyyata təsirləri ilə mikro və makro ölçülərdə məşğul olmaq mümkündür. Yeni iqtisadiyyatın mikro nöqtəyi-nəzərdən, ümumiyyətlə, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, biznesə və onların biznes tərzinə müxtəlif təsirləri var. Ünsiyyətin intensivləşməsi və biznes proseslərinin sürətləndirilməsi əhəmiyyətli iqtisadiyyatlarda da mövcud olan yeni bazarlar, biznes inkişafı, strateji razılaşmalar, tərəfdaşlıqlar, marketing kanalları, evliliklər və satınalmalar axtarışlarını daha tez-tez və effektiv etdi. İnternet vasitəsilə edilən e-ticarət nəticəsində ticarətin ölçüsü dəyişdi. Elektron ticarət vasitəsilə istehsalçılar və istehlakçılar qlobal səviyyədə görüşür və bazarlar genişlənir və beynəlxalq ölçüyə çatır. Bununla belə, elektron ticarətdə infrastruktur, təhlükəsizlik və vergi kimi həllini gözləyən müxtəlif problemlər var. Makro baxımından yeni iqtisadiyyat; O, üç mühüm effekt yaradır: iqtisadi artım, məhsuldarlıq və qlobal əlaqənin artması. Neoklassik modeldə xüsusilə kapital yığılması iqtisadi artımın əsas mənbəyi kimi görünür. Bununla belə; İqtisadiyyatda kapital qoyuluşları artdıqca, gəlirin azalması qanununun təsiri ilə uzunmüddətli perspektivdə sabit iqtisadi artım əldə edilə bilməyəcəyi iddia edilir. Başqa sözlə desək, kapitaldan istifadənin artması nəticəsində kapitalla digər istehsal amilləri arasında optimal birləşmə nisbəti müəyyən nöqtədən sonra pisləşir və onun marjinal məhsuldarlığı azalır. Beləliklə, uzunmüddətli perspektivdə kapitalı artırmaqla davamlı artıma nail olmaq mümkün deyil. Davamlı artım yalnız texnoloji tərəqqi nəticəsində yeni istehsal prosesi başlandıqda əldə edilə bilər. Bundan əlavə, modeldə texnologiya ilə bağlı təriflər və izahatlar verilmir və bu amilin xarici dəyişən kimi nəzərə alınması nəzəriyyəni kifayət qədər qeyri-adekvat edir.

Neo-klassik modelin başqa bir proqnozu, “Əhatə etmə” fərziyyəsi nəticəsində uzunmüddətli perspektivdə ölkələrin adambaşına düşən gəlir səviyyələrinin

yaxınlaşacağına və buna görə də ölkələr arasında mövcud rifah səviyyəsi fərqlərinin ortadan qalxacağına qəbul edilməsidir. özlərinin (Yülek A. 1997: s.90).

Neoklasik Modeldə kapitalın toplanması iqtisadi artım üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi, çünki kapital istehsalın əsas amili hesab olunurdu. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasındakı fərq kapitalın yığılmasında olan çatışmazlıqlardan irəli gəlirdi. Müvafiq olaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələr kapital ehtiyatlarının kəsirini bağladıqları dərəcədə effektiv artıma nail ola biləcəklər. Yeni artım nəzəriyyələri ilə yanaşı, bilik istehsal amili kimi modelə daxil edilir. Beləliklə, klassik anlayışdakı çatışmazlıqları tamamlayan və günümüzün bilik iqtisadiyyatlarında baş verənləri daha yaxşı izah edən modellərə çatılmışdır. Yeni artım modellərinə görə biliyə qoyulan investisiyalarla inkişaf edən bilik fondu nəticəsində istehsal amillərinin məhsuldarlığı artdığı halda, digər tərəfdən biliyin özü istehsalda səmərəliliyi təmin edən mühüm amilə çevrilir. İstehsalda istifadə olunan digər istehsal amillərindən fərqli olaraq; Biliyin artan istifadəsi onun marjinal məhsuldarlığını artırır. Digər istehsal amillərindən fərqli olaraq, biliklər paylaşıldıqca artır. Başqa sözlə, istehsal prosesində biliklərin istifadəsində uzunmüddətli perspektivdə məhsuldarlığın azalması əvəzinə məhsuldarlığın artması müşahidə olunur. Beləliklə, iqtisadiyyatların davamlı inkişafı işçi qüvvəsinin təlimi və öyrədilməsi, tədqiqat və təkmilləşdirmələr, yeni idarəetmə və biznes təşkilatlarının yaradılması, nəhayət şəbəkə iqtisadiyyatı sinerjisinin təmin etdiyi biliklərin artırılması və istehsalda istifadəsinin artırılması üçün qoyulan investisiyalarla mümkündür (OECD. 1996: s.11).

Yeni iqtisadiyyatın digər makroiqtisadi təsiri iqtisadiyyatın məhsuldarlığının artım tendensiyasıdır (Söylemez S. 2001: s.35).

Məhsuldarlığın yüksəldilməsi həm məsrəflərə qənaət, həm də əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi hesabına əldə edilir və bununla da iqtisadiyyatda qıt resurslardan daha səmərəli istifadəyə şərait yaradılır. Kompüterlərin emal gücü və sürətinin artmasına baxmayaraq, onların qiymətlərinin aşağı düşməsi yeni iqtisadiyyat ədəbiyyatında Mur qanunu adlanır. Kompüter texnologiyasının davamlı inkişafı ilə əlaqədar istehsalda kompüterlərdən istifadənin artması ilə yanaşı, yeni

məhsul və xidmət imkanları yaradan internetin geniş yayılması, xərcləri azaldan və xidmət keyfiyyətini artıran yeni üsulların kəşfi maliyyə bazarlarında yeniliklərə bağlı olaraq yeni iqtisadiyyatın məhsuldarlıq qazancları arasındadır. Digər mühüm inkişaf virtual mühitdə ticarət, kapital bazarlarına nəzarətin azalması və sərhədlərarası kapital hərəkətlərinin artması, milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığı və internet dünyasının formalaşmasıdır.

Yeni iqtisadiyyatın təsirlərinin ən çox görüldüyü sahələrdən biri də maliyyə bazarlarıdır. Bir çox bank və broker evi texnoloji inkişafı sistemlərinə tətbiq edərək xidmətlərini onlayn təqdim etməyə başlayıb. Sürətli daşınma və məlumat mübadiləsi maliyyə bazarlarına qlobal ölçü gətirdi və filialsız bank fəaliyyəti dünyanın istənilən yerində günün 24 saati əlçatan oldu. Yeni iqtisadiyyatın yuxarıda göstərilən müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, davamlı inkişaf baxımından bəzi mənfi cəhətlər də mövcuddur. Yeni iqtisadiyyatın formalaşmasına və inkişafına səbəb olan xüsusiyyətlər həm də iqtisadi qeyri-müəyyənliyə və gələcəyin proqnozlaşdırılmasında çətinliklərə səbəb olur. İqtisadiyyatların qlobal dalğalanmalara getdikcə daha çox açıq olması, artan rəqabət mühiti və təhlükəsizliyin olmaması yeni iqtisadiyyata pessimist baxışlara səbəb olur. Qloballaşma nəticəsində dünyanın qarşılıqlı asılılığı və bu fenomenin tədricən artması iqtisadiyyatları maliyyə böhranlarına məruz qoyur (Mandel M.J. 1998: p.42).

Yeni iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüyünü iqtisadi inkişafın əsas elementi kimi qəbul etməsi inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün əhəmiyyətli bir mənfi cəhətdir. Bu gün yeni iqtisadiyyatın sosial təsirlərini hələ tam ölçmək mümkün deyil. Xüsusilə zaman və şəxsi həyatda yeni texnologiyaların töhfələri haqqında məlumatın olmaması dəyişikliklərin ölçüləri haqqında çox qiymətləndirmə aparmağa imkan vermir. Bununla belə, yekdil fikir ondan ibarətdir ki, yeni iqtisadiyyat gəlirləri və sərvəti artırmaqla sosial rifahı yüksəltməklə yanaşı, müxtəlif sosial problemlərə də səbəb olur. Yeni iqtisadiyyatın iqtisadi və sosial-mədəni həyata çox mühüm töhfələri var. ABŞ-da aparılan araşdırmalarda insanların əvvəlkindən daha çox işlədiyi, zəhmətkeşlik və özünə intizam kimi dəyərlərin artdığı, sahibkarlığın artdığı və insanların yeni karyeraları üçün texnoloji avadanlıqlarını artırdığı müşahidə edilir

(Eraydın A. 2001: s.67). Lakin bu müsbət cəhətlərə baxmayaraq, yeni iqtisadi şəraitdə baş verən tərəddüdlər və müəssisələrin mənfəət və fəaliyyət göstəricilərindəki qeyri-müəyyənlik səbəbindən işçilərin növbəti ildə hansı vəzifələri tutacaqları barədə tam məlumatla malik olmadığı görünür. Yeni iş yerləri və onlar üçün fərqli bacarıq tələbləri sosial təbəqələr arasında fərqi artırır. Yeni iqtisadiyyat bir tərəfdən yeni iş imkanları yaratsa da, həm də yeni iş standartlarına cavab vermək üçün biliyi, bacarığı və motivasiyası olmayan işsiz insanlara səbəb olur. Bu səbəbdən gələcəkdə bir çox sektorlarda ciddi problemlərin yaranması mümkün görünür. Yeni iqtisadiyyatda çalışanlar, ənənəvi mənada məhsul istehsal etmədən, yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə və ya inkişaf etdirməklə real iqtisadiyyatla məşğul olan və istehsal edənlərdən qat-qat çox qazanırlar. Bu vəziyyət real iqtisadiyyatda tarazlığın işçilərin zərərinə dəyişməsinə səbəb olur. GATT-Uruqvay danışıqları nəticəsində, Ticarətlə Əlaqədar Əqli Mülkiyyət Hüquqları Sazişi çərçivəsində əqli hüquqların qorunması AI, ABŞ və Yaponiya kimi əsas ölkələr üçün qazanc, itki kimi görülür. inkişaf etməkdə olan periferik ölkələr. Bu vəziyyət texnologiya istehsalında çətinlik çəkən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün mənfi nəticələr yaradır. Müvafiq olaraq, gələcəkdə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında texnoloji uçurum artacaq. Texnoloji dəyişikliklər, informatika və qlobal şəbəkələr də kosmosda prioritetləri dəyişir. Keçmişin ənənəvi sənaye mərkəzləri rəqabət qabiliyyətini qorumaqda çətinlik çəkdiyi halda, qlobal şəhərlər yeni iqtisadiyyatda yeni idarəetmə mərkəzləri kimi ön plana çıxdı. Bu şəhərlər öz sahibkarlıq strukturları və cəlbedici layihələri ilə özlərinə iri miqyaslı kapital cəlb etməyə və qloballaşan dünyada öz gələcəklərini qurmağa çalışırlar. Mərkəzi hakimiyyətin keçmiş zülm mühitindən qurtulan yerli hakimiyyətlər indi müstəqil şəkildə öz siyasət və inkişaf strategiyalarını həyata keçirməyə başlayıblar. İdarəetmədən idarəetməyə, təmsilçi demokratiyadan birgə qərar proseslərinə çevrilmə söyləri, ictimai məkanın yenidən müəyyən edilməsi və vətəndaş cəmiyyətinin yenidən təşkili bu gün ən çox müzakirə olunan məsələlərdəndir (Eraydın A. 2001: s.69).

II FƏSİL. POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ QLOBAL İQTİSADİYYATIN TƏSVİRİ

2.1. Koronavirusun (COVID-19) dünya iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələri

Covid-19 pandemiyası; O, turizm, tibbi təchizat, digər qlobal təchizat zəncirləri, elektronika və maliyyə bazarları, enerji və ərzaq bazarları və hərtərəfli sosial fəaliyyətlərdən tutmuş demək olar ki, bütün sosial fəaliyyətlərə təsir göstərir (Congressional Research Service, 2020).

Pandemiyanın ortaya çıxması ilə Çin iqtisadiyyatında istehsalın pozulması qlobal təchizat zəncirlərinin fəaliyyətinin dayanmasına və Çindən xammal və aralıq məhsulları idxal edən müəssisələrdə istehsalın daralmasına səbəb oldu (McKibbin W., Fernando R. 2020).

Pandemiya ilə yanaşı, beynəlxalq daşımaların məhdudlaşdırılması da iqtisadi fəaliyyətləri ciddi şəkildə yavaşlatdı (McKibbin W. and Fernando R. 2020).

Ənənəvi olaraq, pandemiyanın iqtisadi təsirlərinin qiymətləndirilməsi və xüsusilə onların gətirdiyi gəlir itkisinin qiymətləndirilməsi ölüm nisbəti və xəstə insanların sayı kimi məlumatlara əsaslanır (Fernandes N. 2020).

Bu hesablamalara həmçinin pandemiya ilə əlaqədar tibb işçilərinin sərf etdiyi vaxt və gəlir, tibbi xidmət və dəstək xidmətlərinə birbaşa xərclər daxildir (Fernandes N., 2020). Bununla belə, bu ənənəvi yanaşma hələ peyvəndi olmayan, sürətlə yayılan COVID-19 pandemiyası kimi bir pandemiyanın əsl iqtisadi dəyərini qiymətləndirməkdə zəif ola bilər (McKibbin W., Fernando R. 2020).

COVID-19 pandemiyasının gedişatının gündən-günə dəyişməsi və pandemiyanın nə qədər davam edəcəyi və bitdikdən sonra normal iqtisadi həyata nə qədər tez qayıdacağına dair qeyri-müəyyənlik bu pandemiyanın insana təsirlərini proqnozlaşdırmağı çətinləşdirir. Bununla belə, pandemiyanın başlanmasından dərhal sonra bəzi tədqiqatçılar mövcud məlumatların işığında və müxtəlif ssenariləri nəzərə alaraq bəzi proqnozlar verdilər. McKibbin və Fernando (2020) yeddi fərqli ssenari çərçivəsində 24 ölkə və region üçün simulyasiya analizində bu ölkələrdə

COVID-19 pandemiyasının səbəb olduğu ÜDM itkisini təxmin ediblər. Bu ssenarilərdən ilk üçü epidemiyanın yalnız Çinlə məhdudlaşacağını fərz etsə də, növbəti dörd ssenaridə epidemiyanın qlobal ölçü qazanacağı güman edilir (McKibbin W., Fernando R. 2020).

Təhlildə ilk altı ssenaridə epidemiyaya şokunun müvəqqəti olduğu, yeddinci ssenaridə isə epidemiyanın qalıcı şoka səbəb olacağı qəbul edilib (McKibbin W., Fernando R. 2020).

COVID-19 pandemiyasının qlobal xarakter aldığına nəzərə alsaq, ilk üç ssenari istisna olmaqla, digər ssenarilərin nəticələrini araşdırmaq lazımdır. Epidemiyanın yaratdığı şokun şiddətinin aşağı olduğu ehtimal edilən dördüncü ssenarinin nəticəsinə görə, qlobal iqtisadiyyat 2020-ci ildə 2,330 milyard dollar ÜDM itkisinə məruz qalacaq (McKibbin W., Fernando R. 2020).

Epidemiyanın yaratdığı şokun şiddətinin orta hesab olunduğu beşinci ssenariyə görə, bu itki 5 milyard 305 milyard dollar, epidemiyanın yaratdığı şokun şiddətinin yüksək olduğu altıncı ssenariyə görə, 9,170 milyard dollardır (McKibbin W. və Fernando R. 2020). Nəhayət, epidemiyanın davamlı olduğu və şokun şiddətinin aşağı olduğu yeddinci ssenariyə görə, ÜDM itkisi 2,230 milyard dollar olacaq (McKibbin W., Fernando R. 2020).

Barro, Ursua və Weng (2020) araşdırmalarında 1918-1920-ci illər arasında müşahidə edilən Böyük Qrip Pandemiyasının COVID-19 pandemiyasının qiymətləndirilməsində ən pis vəziyyət ssenarisini təmsil edə biləcəyini bildirdi. Bu ssenariyə əsaslanan simulyasiya təhlilinə əsaslanaraq, Barro, Ursua və Weng (2020) iddia edirlər ki, COVID-19 pandemiyası nəticəsində tipik bir ölkə ÜDM-də 6%, şəxsi istehlakda isə 8% azalma yaşayacaq. Bunun böyük iqtisadi daralmaya səbəb ola biləcəyini bildirdilər.

Fernandes (2020) COVID-19 pandemiyasının iqtisadi təsirləri; Braziliya, Kanada, Çin, Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Portuqaliya, İspaniya, İngiltərə və ABŞ üçün təhlil etdiyi araşdırmasında iqtisadi fəaliyyətlərdə ciddi durğunluq dövrünün bir olduğu üç fərqli ssenaridən çıxış edib - ay yarım, üç ay və dörd ay yarım. İqtisadi fəaliyyətlərin ay yarım dayandığı mülayim ssenariyə görə, COVID-

19 pandemiyasının iqtisadi dəyəri sözügedən ölkələr üçün ÜDM-nin 2,9%-i ilə 4,6%-i arasında dəyişir (Fernandes N. 2020).

Bu ssenariyə görə, Çin istisna olmaqla, araşdırılan ölkələrin iqtisadi artım templəri 2020-ci il üçün 0,8% ilə 3,2% arasında azalacaq (Fernandes N., 2020). İqtisadi fəaliyyətlərin üç ay ərzində dayandırılacağı ehtimal edilən ikinci ssenariyə görə, nəzərdən keçirilən ölkələrdə iqtisadi artım 0,6% ilə 6,9% arasında azalacaq (Fernandes N. 2020).

Nəhayət, dörd ay yarım ərzində iqtisadi fəaliyyətin durğunluğu vəziyyətində tədqiq olunan ölkələrdə iqtisadi artım templəri 3,7% ilə 10,7% arasında azalacaq (Fernandes N. 2020).

COVID-19 pandemiyasının iqtisadi təsirləri ilə bağlı bu araşdırmalara əlavə olaraq, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar da mövcud məlumatlar işığında müxtəlif qiymətləndirmələr aparırlar. OECD-nin martın 2-də açıqladığı aralıq hesabatda 2020-ci il üçün təxmin edilən qlobal iqtisadi artım tempinin COVID-19 pandemiyası səbəbindən 2,4%-ə qədər azalacağı və iqtisadi artımın birinci rübdə böyük ehtimalla mənfə olacağı bildirilib (OECD. 2020).

OECD ilə yanaşı, IMF iqtisadi artım proqnozlarını COVID-19 pandemiyası ilə yeniləyib. IMF 2020-ci ilin yanvar ayında dərc etdiyi Dünya İqtisadi Görünüşü hesabatında qlobal iqtisadiyyatın 2020-ci ildə 3,3% artacağını proqnozlaşdırmışdı (IMF. 2020).

Bununla belə, IMF direktoru Kristalina Georgieva martın 23-də G-20 ölkələri ilə keçirilən konfransda bildirib ki, 2020-ci ildə qlobal artım mənfə olacaq və biz 2008/2009 Qlobal Maliyyə Böhranı və ya daha pis tənəzzüllə üzləşəcəyik (IMF. 2020).

Kristalina Georgieva həmçinin 2021-ci ildə bərpa gözlədiklərini bildirdi (IMF. 2020).

Əslində, IMF 2020-ci ilin aprel ayında Dünya İqtisadi Görünüş hesabatını yenilədi və 2020-ci ildə qlobal iqtisadiyyatın 3,0%, inkişaf etmiş ölkələrin 6,1%, inkişaf etməkdə olan bazarlar və inkişaf etməkdə olan ölkələrin isə 1,0% daralacağını təxmin etdi (IMF. 2020).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamentinin aprelin 1-də açıqladığı hesabatda, ən pis ssenarinin keçərli olacağı təqdirdə, qlobal ÜDM-in 2020-ci ildə 0,9% azalacağı, iqtisadi məhdudiyyətlərin üçüncü rübdə də davam edəcəyi təqdirdə, qlobal iqtisadiyyatda daralma daha yüksək olacaq (BMT İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti. 2020).

Yuxarıdakı izahatlar bütövlükdə qiymətləndirildikdə, COVID-19 pandemiyasının dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində iqtisadi daralmaya səbəb olacağını və bu daralmanın 2012-ci ildə müşahidə edilən daralma qədər və ya ondan daha şiddətli ola biləcəyini söyləmək olar. Lakin dünya iqtisadiyyatında daralmanın şiddəti iqtisadi fəaliyyətlərə qoyulan məhdudiyyətlərin nə qədər davam edəcəyindən asılı olaraq dəyişə bilər. İqtisadi məhdudiyyətlər qısa müddət davam edərsə, sürətli bərpa prosesinə girmək mümkün olsa da, sözügedən məhdudiyyətlər uzun müddət davam edərsə, ciddi iqtisadi tənəzzülə səbəb ola bilər.

İqtisadi artımla bağlı vurğulanması lazım olan digər vacib məqam COVID-19 pandemiyasından ən çox hansı sektorların təsirlənəcəyidir. Şübhəsiz ki, insanların hərəkət qabiliyyətinə qoyulan məhdudiyyətlər ən çox xidmət sektoruna və xüsusilə bu sektor daxilində pərakəndə ticarət, istirahət və yerləşdirmə, istirahət və nəqliyyat xidmətlərinə təsir edəcək (UN Department of Economic and Social Affairs. 2020).

Ona görə də pandemiyanın mənfi təsirləri bu sektorların əhəmiyyətli paya malik olduğu ölkələrdə daha çox hiss olunacaq. Bu sektorların da əmək tutumlu olması pandemiya ilə bağlı ciddi işsizlik probleminin yaşana biləcəyindən xəbər verir.

Qara qu quşu hadisəsi olaraq etikətlənən və İkinci Dünya Müharibəsinin iqtisadi səhnəsinə bənzədilmiş Covid-19 epidemiyasının ölçüsünü vurğulayan Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, Covid-19 epidemiyasının; 30 yanvar 2020-ci ildə qlobal fəvqəladə vəziyyət elan etdi. Covid-19 pandemiyasının; Qlobal iqtisadiyyatda sənaye, turizm, otellər, aviasiya, tikinti, kənd təsərrüfatı, pərakəndə satış, tekstil kimi bir çox sektorda əhəmiyyətli gəlir itkilərinə səbəb olduğu və mənfi təsirlərə səbəb olduğu bildirilir. Bu mənfi təsirlər nəticəsində bir çox müəssisənin

varlığı və bir çox işçinin məşğulluq vəziyyəti də təhlükə altındadır (Cavlak H., Yılmaz C. 2021: s.192).

İqtisadi sarsıntılar insanların yaşayış və iş tərzinə, təşkilatların fəaliyyətinə, sənaye və cəmiyyətlərin davranışlarına dərin təsir göstərir (Bennett N.M. 2015). Dünyanın ən böyük iqtisadiyyatlarını təşkil edən ölkələrdə məhdudiyətlər və karantinlər, yaxınlaşan iqtisadi böhran və tənəzzül; insanların qorxu səviyyələrini artırır (Bai H.M. 2020).

Çətinliyin iqtisadiyyata təsirini başa düşmək üçün Covid-19-un dünya iqtisadiyyatının müxtəlif aspektlərinə təsirinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu çərçivədə, xammal hasilatı ilə məşğul olan sənayeləri, istehsalla məşğul olan ikinci dərəcəli sektorları və hazır məhsul və xidmət sənayesini əhatə edən üçüncü sektorları əhatə edən ilkin sektorlara diqqət yetirərək irəliləmək faydalıdır.

Covid-19 epidemiyasının iqtisadi və psixo-sosial nəticələri dünya miqyasında görünməmiş və geniş miqyaslı bir vəziyyətə çevrildi (Aslan A., Yalçın A. 2021: s.96). Epidemiya və epidemiyadan qorunma tədbirləri çərçivəsində tətbiq edilən məhdudiyətlər nəticəsində müştərilərin tələbləri azaldı, iqtisadiyyatda tənəzzüllər başladı, müəssisələr kiçildi, işçilər işdən çıxarıldı və işsizlik və işsizlik nisbətləri artdı, iqtisadi artım əngəlləndi, iqtisadi sabitliyə mənfi təsirləri, İqtisadi fəaliyyətlərdə fasilələrin olduğu müşahidə edilmişdir (Köten A.B. 2021: s.175).

Covid-19 karantin kimi müxtəlif məhdudiyətlər və tədbirlərlə iqtisadi fəaliyyəti məhdudlaşdıraraq qlobal iqtisadiyyata böyük makro və mikro səviyyəli təsirlərə və struktur dəyişikliklərinə səbəb olub. Makro səviyyədə səhmlərin qiymətləri azalıb, bazar dəyişkənliyi və qeyri-müəyyənlik artıb; İstehsalçılara, istehlakçılara və investora inam itkisi artdı, tələb və təklif azaldı, normal istehlak nümunələri pisləşdi, bazar anomaliyaları baş verdi, əmək bazarlarına, qlobal təchizat zəncirlərinə və istehlak davranışlarına mənfi təsirlər yaşandı. Mikro səviyyədə fəaliyyətlərini həyata keçirməkdə və öhdəliklərini yerinə yetirməkdə, borclarını ödəməkdə və ya debitor borclarını toplamaqda çətinliklər yaranmış, təchizat zəncirində fasilələr müşahidə edilmiş, gəlirlərində azalma müşahidə edilmişdir (Cavlak H., Yılmaz C. 2021).

Agriculture Records-a (Bhosale J. 2020) görə, mehmanxana və restoranlara olan tələbatın qlobal şəkildə azalması kənd təsərrüfatı mallarının qiymətlərinin 20% ucuzlaşmasına səbəb olub. Virusun daşıyıcıları ilə təmasdan qaçmaq üçün işçilərin özlərini təcrid etmək tövsiyəsi məhsulların yoxlanılması və daşınmasında mühüm rol oynayan müfəttişlərin və çatdırılma işçilərinin sayına təsir göstərir. Bu vəziyyətin ət və tərəvəz kimi tez xarab olan məhsullar üçün əhəmiyyətli yan təsirləri olduğunu vurğulamaq vacibdir. Bundan əlavə, pandemiya dövründə bazarlar əmtələri dəyişdirmək qabiliyyətinə təsir edən alt ticarəti dayandırdı (Bhosale J. 2020).

Neftə tələbi zəiflədən virus epidemiyası fonunda neft qiymətləri müharibəsinin qlobal iqtisadiyyata ciddi təsir göstərməsi ehtimalı var (Silva A.L. 2020).

Normal vaxtlarda ucuz neft iqtisadiyyatlar üçün üstünlük ola bilərdi. Bununla belə, insanlara sosial məsafəni tətbiq etmək tapşırıldığı və işçi sinif işçiləri işlərinin təhlükəsizliyi ilə bağlı qeyri-müəyyən olduqları üçün neftə qənaəti daha çox xərcə yönəltmək mümkün deyil. Həmçinin, istehlak aktivliyindəki hər hansı bir artım, şist qazı kimi digər enerji növlərindən əldə edilən gəlirdə insanlara dəyən zərərdən daha çox olacaq. Bu kontekstdə, İmperator Kollecinin İqlim Maliyyəsi və İnvestisiya Mərkəzinin iqtisadi modelləşdirilməsi "Karbon Dividendləri"ni təklif etdi (Husain M.A. 2015: p.4).

2020-ci ildə Britaniya Plastik İstehsalat Sənayesi Federasiyası (IPF) tərəfindən aparılan sorğu Covid19-un İngiltərədəki istehsal müəssisələrinə necə təsir etdiyini araşdırıb. Respondentlərin 80%-dən çoxu növbəti 2 rübdə dövriyyədə azalma gözlədiyini, 98%-i isə pandemiyanın biznes fəaliyyətlərinə mənfi təsirindən narahatlığını ifadə edib (Silva A.L. etc. 2020).

Təchizat zəncirlərindəki pozulmalar və özünü təcrid siyasətləri səbəbindən müəssisələr üçün ən vacib narahatlıqlar idxal problemləri və kadr çatışmazlığı idi. Həqiqətən, "evdən işləmək" bir istehsal şirkəti daxilində bir çox iş rolları üçün uyğun seçim deyil. Bununla belə, Kimya Sənayesinin qlobal istehsalını 1,2% azaldacağı təxmin edilir. Bu, 2008-ci il maliyyə böhranından bəri sənaye üçün ən pis daralma olacaq (Guha S. etc. 2020).

Çində hasilatı artırma prosesində olan BASF kimi iri kimya istehsalı şirkətləri əməliyyatlarını təxirə salmalı olub. Bu, proqnozlaşdırılan artımın yavaşlamasına səbəb olacaq.

Təhsil - Covid-19 məktəbəqədər təhsildən tutmuş ali təhsilə qədər təhsil sisteminin bütün səviyyələrinə təsir edib. Bu istiqamətdə ölkələrdə təhsil sektorunda müxtəlif siyasətlər həyata keçirilib. Xüsusilə Almaniya və İtaliyada təhsil bağlanmadan davam etsə də, İngiltərədəki əsas sektorlarda çalışan işçilərin uşaqları istisna olmaqla, hamısı üçün məqsədyönlü bağlanma həyata keçirildi. Bundan əlavə, 100-dən çox ölkə ölkə miqyasında təhsil müəssisələrini (məktəblər, universitetlər kimi) bağlamaq qərarına gəlib. Təhsil müəssisələrinin bağlanması nəticəsində milyonlarla tələbənin təsirləndiyi təxmin edilir. Təhsil müəssisələrinin bağlanmasında məqsəd virusun müəssisələr daxilində yayılmasının və həssas əhali qruplarına keçməsinin qarşısını almaq olsa da, bu, bir çox mənfi sosial-iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarıb. Bu halda, sosial təcrid zamanı təhsilin rəqəmsal şəkildə davam etdirilməsinə imkan yaradan texnologiyaya daxil ola bilən yüksək gəlirli insanlar ilə bu imkanlara çıxış edə bilməyən aşağı gəlirli insanlar arasında böyük bərabərsizliyin olması da mümkündür (Frenette M. etc. 2020).

Covid-19-un təhsil baxımından mənfi təsirlərindən biri, ali təhsil sahəsində Covid-19-dan başqa bir çox mövzuda araşdırmaların təxirə salınması nəticəsində aspirantura tədqiqat cəmiyyətinə mənfi təsirləridir. Bundan əlavə, Covid-19 pandemiyası dövründə ləğv edilən və ya təxirə salınan elmi konfransların sayı ilə bağlı narahatlıqlar qaldırıldı və bir çox konfrans onlayn olaraq keçirildi. Bununla belə, bu “virtual konfranslar” çox vaxt insanların şəbəkələşməsi və qeyri-rəsmi elmi ünsiyyət vasitələri üçün uyğun deyildir.

Səhiyyə - Covid-19 pandemiyası bütün dünyada səhiyyə sistemləri üçün görünməmiş bir problem yaratdı. Xüsusilə, tibb işçiləri üçün risk bütün dünyada səhiyyə sistemlərinin ən böyük təhlükəsizlik zəifliklərindən biri olmuşdur. Yüksək səhiyyə xərcləri, N95 üz maskaları da daxil olmaqla qoruyucu vasitələrin olmaması və bir neçə ICU çarpayısı və ventilyatorlar xəstə baxımının çatdırılmasında zəifliklərə səbəb olur. Bütün bunlara əlavə olaraq, xəstəlik halında əhəmiyyətli

maliyyə nəticələrinə səbəb ola biləcək virus infeksiyasına meyilli işlərdə işləyə bilən sığortasız şəxslərlə bağlı narahatlıqlar da yaranmışdır.

Qonaqpərvərlik, Turizm və Aviasiya - Turizm sektoru həm səyahət tələbinə, həm də təklifə təsir edən Covid-19 epidemiyasından ən çox təsirlənən sektorlardan biridir. Dünya Səyahət və Turizm Şurası global səyahət və turizm sektorunda 50 milyon iş yerinin Covid-19-un birbaşa nəticəsi olaraq risk altında ola biləcəyini vurğuladı. Avropada səyahət və turizm sektorunda 50-dən çox Avropa dövlət və özəl təşkilatını əhatə edən Avropa Turizm Manifestosu alyansı təcili tədbirlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyini vurğuladı. Bu kontekstdə turizm və səyahət sektoru üçün milli hökumətlərdən müvəqqəti dövlət yardımı göstərilməli olduğu bildirilib. O, həmçinin likvidlik çatışmazlığını aradan qaldırmaq, o cümlədən Aİ tərəfindən Corona Cavab Investisiya Təşəbbüsü vasitəsilə təmin edilən vəsaitlər və qısa və orta müddətli kreditlərə tez və asan çıxışı təmin etmək üçün Avropa İşsizliyi Təkrar Sığorta Proqramının işə salınmasına çağırır. Bakar və Rosbinin (2020) araşdırmasına görə, səyahət sənayesi sosial uzaqlaşma və lazımsız səyahətlərə məhdudiyyətlərin tətbiqi ilə bağlı sərt hökumət əməllərindən sonra görünməmiş rezervasiyaların ləğvi və tələbin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə üzləşdi. Pandemiya dövründə dünya miqyasında ölkələr arasında sərhədlərin bağlanması ilə səyahət qadağaları qoyuldu. Müvafiq olaraq, Çin, İran və bəzi Aİ ölkələrindən olan bütün xarici vətəndaşların ABŞ-a girişi qadağandır. Britaniya Xarici İşlər Nazirliyi ölkə vətəndaşlarına əsas beynəlxalq səyahətlərdən başqa heç bir səyahət planı etməməyi tövsiyə edərkən, Avropada AB komissiyasının rəhbəri; O, AB xaricindəki bütün vacib olmayan səyahətlərin 30 günlük dayandırılmasını təklif etdi. Bu səyahətlərin dayandırılması Asiya və Afrikada da həyata keçirilir.

Daşınmaz Əmlak və Mənzil Sektoru - Daşınmaz əmlak sənayesi də Covid-19 səbəbiylə böyük qeyri-müəyyənliklə üzləşdi. Fərdi səviyyədə sosial uzaqlaşdırma tədbirləri satış prosesinin vacib hissəsi olan evə baxışları azaldı. Həm alıcılar, həm də satıcılar planlarını yenidən nəzərdən keçirməli olublar. Satıcılar getdikcə mülklərə baxmağa gələn potensial alıcıların sağlamlığı ilə bağlı arxayınlıq axtarırlar (Pickford J. 2020).

Bəzi daşınmaz əmlak agentləri Covid-19 virusunun yayılma riskini minimuma endirmək üçün Skype və FaceTime vasitəsilə evlər təklif edirlər. ABŞ-dakı brokerlər həmçinin potensial alıcılardan maraq səviyyəsini və satın alma ehtimalını ölçmək üçün əvvəlcədən qeydiyyatdan keçmələrini xahiş edirlər (Gujral V. 2020: p.4).

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, pandemiya zamanı dünyada minlərlə işçi işdən çıxarılıb və ya müvəqqəti, ödənişsiz məzuniyyətə çıxıb. İstər-istəməz bu ixtisar və ya məzuniyyət fərdlərin kirayə, ipoteka və müxtəlif məişət xərclərini ödəmək qabiliyyətinə ciddi təsir göstərəcək. Bunun öhdəsindən gəlmək üçün Böyük Britaniya hökumətinin götürdüğü 350 milyard funt-sterlinq vəsaitin bir hissəsi, ipoteka kreditorları; Bu, maliyyə çətinliyi olanlara üç aylıq ipoteka məzuniyyəti təklif etmək üçün istifadə ediləcək. Hökumət, həmçinin alıcılara və kreditorlara bağlanma zamanı (karantin, komendant saati) danışıqları təxirə salaraq əməliyyatları dayandıрмаğı tövsiyə etdi (Gujral V. 2020: p.5).

Bununla belə, Covid-19-un daşınmaz əmlak və mənzil sektoru haqqında spekulyasiya etmək hələ tezdir. İnfeksiya hələ də mənzil bazarına ciddi təsir göstərməyib.

Qida sənayesi - Qida sənayesi, o cümlədən qida paylanması və pərakəndə satış, insanlar çaxnaşmaya və qida ehtiyatı yığıqlarına görə təzyiç altındadır (Bachelor L. 2020).

Ərzaq məhsullarına olan bu yüksək tələbat onlayn qida çatdırılmasına da təsir etdi. Çatdırılmalar gec gəldiyi və ya heç çatmadığı üçün şirkətlər artıq sifarişlərlə mübarizə aparmalı oldular. Həmçinin, ianələr azaldığından ərzaq bankları çaxnaşma alışından və ərzaq ehtiyatından təsirləndi. Ərzaq ehtiyatlarının tükənməsi ilə bağlı narahatlıqlar həm də o deməkdir ki, ehtiyat toplamaq imkanı olmayan həssas insanlar yemək tapa bilməyəcəklər. Bundan əlavə, ərzaq məhsullarına yüksək tələbat müstəqil supermarketlərə də təsir edib. Supermarketlər ərzaq məhsullarına böyük tələbat olsa da, restoran və kafelər bağlanmaq məcburiyyətində qalıb. Bu mağazaların əksəriyyəti həmişəlik bağlanma riski altındadır və işçilərinin əksəriyyəti işlərini itiriblər (Bartik A.W. 2020: p.176).

Covid-19-un qida sənayesinə təsiri İngiltərədəki fast food şəbəkəsi Leonu iş modelini dəyişməyə məcbur etdi. Qeydlərə görə, 65 restoranın soyuduculu mağazalara çevrildiyi deyilir. Yerli mağazalar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə çaxnaşma alışıının qarşısını almaq üçün qida məhsullarının müştərilərə pulsuz çatdırılması, həddindən artıq sıxlığın qarşısını almaq üçün istənilən vaxt icazə verilən müştərilərin sayına məhdudiyyətlər və məhsullarını aldıkları tədarükçülərin sayının artırılması daxildir.

2.2. Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının tənziplənməsi problemləri

Koronavirus (COVID-19) epidemiyası ilə bağlı müzakirələrdə tez-tez gündəmə gələn məsələ, epidemiyanın qloballaşma dediyimiz prosesə son qoyması və ya ən azı onu dayandırması ehtimalıdır. Gəlir bərabərsizliyi, resurs bölgüsü və miqrasiya kimi problemlər kontekstində mümkün mənfi rolu həm akademik araşdırmalarda, həm də ictimai müzakirələrdə bir müddətdir araşdırılan bu proses pandemiyadan sonra qaldığı yerdən davam edəcəkmi? dünya yoxsa ciddi şəkildə kəsiləcək? Bu bölmədə bu suallara cavab axtaracağıq. Qloballaşmanın epidemiyadan sonrakı taleyini qiymətləndirmək üçün ilk növbədə qloballaşmanın nə olduğunu müəyyənləşdirmək və epidemiya prosesində qloballaşmanın rolunu araşdırmaq lazımdır. Qloballaşma haqqında düşünən hər kəs asanlıqla qeyd edə biləcəyi kimi, qloballaşmanın razılaşıdırılmış tərifı və xronologiyası yoxdur. Bunun nə olduğu ilə bağlı akademik araşdırmalarda belə özünü göstərən çəşqınlıq, siyasi arenada və ictimai rəyde neoliberalizmi vurğulayan reduksionizmə və ya “qlobalistlər” adlanan, lakin heç vaxt müəyyən edilməyən qaranlıq mərkəzlərə işarə edən bir sui-qəsdə çevrilə bilər. Bu səbəbdən də sonrakı bölmələrdə ilk növbədə qloballaşmanın bir konsepsiya kimi meydana çıxması və qloballaşmanın əsas dinamikası və tarixindən bəhs ediləcək. Qloballaşmaya bu şəkildə tərif verildikdən sonra onun epidemiyadakı rolu və epidemiyadan sonrakı dünyada taleyi müzakirə olunacaq. Fərdlər və icmalar arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıq vasitəsilə verəcəyimiz qloballaşmanın tərifı bəşər tarixi boyu fasilələrlə də olsa artan və dəyişən qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı əlaqə

vəziyyətini və buna uyğun olaraq transformasiyaya uğramış risk rejimini ortaya qoyur. Bəşəriyyətin 2020-ci ilin əvvəlindən yaşadığı COVID-19 böhranında indiki dünyada fərdlər və cəmiyyətlər arasında yüksək səviyyədə inteqrasiyanın təsirləri özünü açıq şəkildə göstərir. Bu kontekstdə üzləşdiyimiz risklərin ortaya çıxmasında və inkişafında mühüm rol oynayan qloballaşma prosesindən qayıtmağın mümkün olub-olmadığı da müzakirə olunacaq.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qloballaşmanın tərfi və tarixi ilə bağlı ictimai elmlər və ziyalılar arasında böyük fikir ayrılıqları mövcuddur. Bu, Held, McGrew, Goldblatt and Perraton (1999), Guillen (2001) və Lechner and Boli (2015) kimi tədqiqatçıların geniş ədəbiyyat icmallarına və icmallarına baxanda aydın görünür ki, bunların hamısını burada sadalaya bilmirəm. Qloballaşma anlayışının etimologiyasına nəzər saldıqda onun nisbətən yeni bir anlayış olduğunu görürük. Qloballaşma ədəbiyyatına töhfə verən bir çox tədqiqatçı və mütəfəkkir qloballaşma konsepsiyasının mənşəyini Marşall Makluhanın 1960-cı illərdə təqdim etdiyi “qlobal kənd” konseptuallaşdırmasına əsaslanır. 1962-ci ildə nəşr olunan Qutenberq Qalaktikası kitabında McLuhan iddia edirdi ki, kütləvi informasiya vasitələri məsafənin təsirini aradan qaldırmaqla bəşəriyyəti “qlobal qəbilə”, bəşəriyyətin yaşadığı dünya isə “qlobal kənd”ə çevirdi. Kitabda "qlobal miqyas" və "qlobal kontekst" anlayışlarından da istifadə edən McLuhan (1962) qloballaşmaya bugünkü anladığımız kimi tərif vermədi və heç vaxt qloballaşma terminindən istifadə etmədi. Konsepsiya 1990-cı illərin əvvəllərinə qədər akademik və intellektual dairələrdə geniş yayılmadı (Robertson R. 1992).

Qloballaşma konseptual yeniliyinə baxmayaraq, həm akademik, həm intellektual aləmdə, həm də işgüzar dairələrdə ən çox müzakirə olunan və istifadə olunan fenomenlərdən birinə çevrilib. 1990-cı illərin əvvəllərində akademik aləmdə bir əlin barmaq sayı qədər olan qloballaşma araşdırmaları qısa zamanda sürətlə və davamlı olaraq artaraq, sonlarından etibarən izləmək və idarə etmək mümkün olmayan həddə çatmışdır. 1990-cı illərin (Robertson R. 1992).

Artan tələblə, son 40-50 ildə yaşanan bütün iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni dəyişiklikləri özündə ehtiva edən və/yaxud izah edən bir anlayışa çevrilmişdir.

Qloballaşmaya verdiyi ümumi qiymətləndirmədə (Bauman Z. 1998: p.1) bildirir: “Bütün məşhur terminlər eyni aqibəti yaşayır. “Nə qədər çox təcrübə izah etsələr, bir o qədər anlaşılmaz olurlar.” Qloballaşmanın ən çox istifadə edilən təriflərinə nəzər saldıqda ciddi müxtəliflik müşahidə edirik. Müasir dünyanın ən tanınmış sosial alimlərindən biri olan Giddens (1991) qloballaşmanı sosial münasibətlərin qlobal şəkildə intensivləşməsi və bir-birindən minlərlə kilometr məsafədə yaşayan insanların bir-birinə bağlı taleləri kimi izah edir. Qloballaşma müzakirələrinin öncüllərindən olan (Robertson R. 1992: p.8) qloballaşmaya tərif verir və deyir ki, “Qloballaşma bir konsepsiya olaraq həm dünyanın kiçilməsini, həm də bütövlükdə dünya şüurunun güclənməsini nəzərdə tutur”. Qloballaşmanın başqa bir qabaqcıl və nüfuzlu şəxsiyyəti olan antropoloq Appadurai (1996) qloballaşmanı beş sahədə axının artması və yayılması kimi müəyyən edir. Bu sahələr; Bunu etno sahə, media sahəsi, texno sahə, maliyyə sahəsi və ideo sahəsi kimi təyin edən Appadurayın sözlərinə görə, etno sahə turizm və miqrasiya ilə sərhədlər arasında insanların hərəkətliliyini, internet və digər kommunikasiyalar vasitəsilə sərhədlər arasında artan məlumat axını artırır. İnsanları birləşdirən və onları bir-birindən asılı edən texnologiyaların təsirinə, maliyyə alan kapitalın artan hərəkətliliyinə, insan hüquqları və demokratiya kimi ideyaların dünyada yayılmasına işarə edir. Baumanın “maye müasirlik” ideyasından ilhamlanan Ritzer, Appaduraya bənzər qloballaşmanı bütün dünyanı əhatə edən insanların, obyektlərin, məlumatların və məkanın çoxistiqamətli və artan axını kimi müəyyən edir. Held və McGrew (2003) qloballaşmanı malların, kapitalın, məlumatın və insanların sərhədlər və fiziki (yeni rabitə və nəqliyyat texnologiyaları kimi), normativ (azad ticarət və investisiya qaydaları kimi) və simvolik (məsələn, ingilis dilinin qlobal dilə çevrilməsi kimi) infrastruktur vasitəsilə izah edirlər. Onların fikrincə, qloballaşmanı müəyyən edən fenomen ondan ibarətdir ki, bu axın və əlaqələrin təsadüfi deyil, bir-birindən asılı və bir-birindən asılı vəziyyətə düşmüş ölkələr və cəmiyyətlər arasında kök salması və davamlı olmasıdır.

Steger (2003) araşdırmasında qloballaşmanın müxtəlif təsvirlərini təhlil edir ki, onlardan yalnız bir neçəsini burada paylaşırıq və təsvirlər arasındakı fərqlərə

baxmayaraq, bəzi ümumi cəhətləri müəyyən etmək olar. Bunlar yeni sosial şəbəkələrin formalaşması, ictimai münasibətlərin, hərəkət və asılılıqların genişlənməsi, ictimai münasibətlərin və hərəkətlərin zorakılığının artması və sürətlənməsi, insanlar arasında intellektual əlaqələrin və şüurun genişlənməsidir. Held, McGrew, Goldblatt, and Perraton (1999)-a görə qloballaşmanın təriflərində ortaq nöqtələr coğrafi baxımdan bir-birindən uzaq olan aktyorların hərəkətlərinin təsiri, zaman-məkan sıxılması, artan qarşılıqlı asılılıq və əlaqə, daralmadır.

Qloballaşmanın tarixi ilə bağlı müzakirələrə nəzər saldıqda görürük ki, ən böyük fikir ayrılığı qloballaşma müzakirələri kontekstində vurğulanan 1970-ci illərdən sonrakı dövr və ya 1980-ci illərin əvvəlki dövrlərdən fərqliliyi ilə bağlıdır. Qloballaşma anlayışı yaranandan bəri şübhə ilə yanaşan və qloballaşma müzakirələrini illüziya və ya aldatma kimi qələmə verən bir çox ziyalı və mütəfəkkir var. Held, McGrew, Goldblatt və Perraton (1999) 1990-cı illərin sonlarında qloballaşma ədəbiyyatını qiymətləndirərkən 1970-ci illərdə başlayan dövrün nə qədər fərqli göründüyünə dair üç fərqli münasibət müşahidə etdilər. Bunlar tamamilə yeni bir dünya və tarixi reallıqla qarşı-qarşıya olduğumuzu iddia edən “hiperqlobalist” münasibət, qloballaşma adlı prosesin varlığını şübhə altına alan “skeptik” münasibət və qloballaşmanı uzun tarixi bir proses kimi görən “transformasiyaçı” münasibətdir. Hiper-qlobalist olaraq xarakterizə edilən birinci rəftar, son 40-50 ildə informasiya, rabitə və nəqliyyat texnologiyalarında baş verən inkişaflarla siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyət baxımından tamamilə yeni bir dünyanın kurulduğunu iddia edir. İş dünyasında, mediada və “düşün təşəkkür” şəbəkələrində daha çox üstünlük təşkil edən bu perspektiv iqtisadi cəhətdən tamamilə yeni və dinamik qlobal iqtisadiyyatın kurulduğunu, milli iqtisadiyyatların və milli şirkətlərin əhəmiyyətini itirdiyini, investisiya, maliyyə və transmilli şirkətlər tərəfindən idarə olunan ticarət şəbəkələrinin yeni iqtisadi coğrafiya yaradacağı iddiaları meydana gəldi. Onlar həmçinin iddia edirlər ki, siyasi sahədə qloballaşma rəqəmsal texnologiyaların köməyi ilə liberal demokratiyanı yaymaqla yeni tip qlobal vətəndaş (və ya dünya vətəndaşı) yaratmışdır.

Son illərdə baş verənlər nə yeni, nə də keçmişdə olduğundan daha inteqrasiyalıdır. 1870-1914-cü illər arasında, Britaniya Krallığının siyasi və hərbi cəhətdən dominant güc olduğu və iqtisadi olaraq Qızıl Standart Dövrü kimi tanınan dövr ərzində dünyanın siyasi və hərbi baxımdan bugünkündən daha çox inteqrasiya etdiyini iddia edənlər iddia edirlər ki, bu günə aid edilən dünya və ya zaman kosmosun sıxılma xarakteristikasını rədd edirlər. Onlar 1870-1914-cü illər arasında meydana çıxan teleqraf, telefon və buxar gəmisi kimi rabitə və nəqliyyat texnologiyalarının təsirinə diqqət çəkirlər (Bairoch P. 1996).

Beynəlxalq iqtisadiyyat-siyasət sahəsində dominant perspektivlərdən biri olan Dünya Sistemi Məktəbinin də qloballaşma hadisəsinə şübhə ilə yanaşdığını görürük. Dünya Sistemi məktəbinə görə, əsas ölkələr adlanan sənayeləşmiş ölkələrin özlərindən başqa ölkələri (periferiya ölkələri) istismar etdiyi bir Dünya Sistemi Qərbdə ekspansionizmin başladığı XV əsrdən bəri davam edir (Wallerstein I. 1974).

Vaxtaşırı fasilələr, enişlər və enişlər olsa da, Yaponiya kimi bir neçə ölkə periferiyadan mərkəz ölkəyə köçsə də, Dünya Sistemi Qərbin iqtisadi və hərbi hökmranlığı altında davam etdi. Rus iqtisadçısı Nikolay D. Kondratieff-in ideyalarından ilhamlanan Dünya Sistemi Məktəbi dünya iqtisadiyyatının genişlənmə və daralma dövrlərində irəlilədiyini iddia edir. Bu kontekstdə qloballaşma Dünya Sisteminin yeni forma və ya mərhələsidir.

Dünya Sistem Məktəbinin yaradıcısı Wallerstein (2000) qloballaşma terminini dünyada mövcud vəziyyətin yanlış oxunması kimi müəyyən edir. Onun fikrincə, qloballaşma dünya sistemində hakim olan güclərin tətbiq etdiyi bir layihədir və onun qloballaşma adlandırdığı proses dünyanın yeni dövrəyə daxil olmasından başqa bir şey deyil.

İndiki tarixi kontekstimizin keçmiş dövrlərdən fərqliliyini tamamilə rədd edən və ya şişirdən bu iki ifrat yanaşmaya baxmayaraq, bir çox qloballaşma nəzəriyyəçiləri qloballaşmanın mənşəyinin son 40-50 ildən daha çox keçmiş getdiyini etiraf edir, lakin onlar da diqqəti belə bir məqama yönəldirlər. İqtisadi skeptiklərin Qızıl Standart Dövrü ilə bağlı iddialarına cavab verən qloballaşma

nəzəriyyəçiləri iki dövr arasında ciddi fərqlərin olduğunu bildiriblər. (Baldwin R.E., Martin P. 1999: p.4).

XX əsrin ikinci rübündə nəqliyyat və kommunikasiya texnologiyalarında baş verən inkişaflara diqqət çəkərək, Qızıl Standart Dövrü və bugünkü dünya iqtisadiyyatı. Baldwin və Martin (1999) görə, bugünkü beynəlxalq ticarət və xarici investisiya dəyərləri dünya iqtisadiyyatının və milli iqtisadiyyatların həcminə nisbətlərinə görə XIX əsrin ikinci yarısına bənzəsə də, iki dövr, nəqliyyat və kommunikasiya texnologiyalarının sürəti və aşağı məsrəfləri və mühüm rol oynayan ticarət və investisiyalar.ölkələrin sayı və müxtəlifliyi baxımından bir-birindən fərqlənir. Əlamətdar bir araşdırmada Levinson (2006) əslində sadəcə metal qutular olan konteynerlərin 1960-cı illərdən bəri gəmiçilik və beynəlxalq ticarətə necə inqilabi təsir göstərdiyini izah etdi. Konteyner sistemi ilə gəmilərin yükləmə qabiliyyəti artmış, yükləmə-boşaltma müddətləri azalmış, mal göndərmək üçün gəminin tam və ya yarısını icarəyə götürmək öhdəliyi aradan qaldırılmış və bununla da daşıma xərcləri xeyli azalmışdır. Held, McGrew, Goldblatt, and Perraton (1999) bildirdilər ki, maliyyə sektorunda investisiya alətlərinin bolluğu, investorların bütün dünyada real vaxtda sərmayə qoyma imkanları və investisiyaların yayılması yalnız bu gün ortaya çıxıb. Bundan əlavə, onlar Qızıl Standart Dövründəki investisiyaların ümumiyyətlə koloniyaların xammal ehtiyacları üçün tək sərmayələr olduğunu iddia etdilər. Eynilə, O'Rourke və Williamson (1999) bildirdilər ki, on doqquzuncu əsrdə beynəlxalq sərmayələr indikindən fərqli olaraq işçi qüvvəsi artıqlığı olan Asiyada deyil, resurslarla zəngin, lakin işçi qüvvəsi ilə yoxsul Latın Amerikasında cəmləşmişdir. Robertson (1992) qloballaşma dediyimiz proseslərin və hadisələrin əsrlər boyu, aralarındakı fasilələrlə davam etdiyini və bir dünya ideyasının ilk dəfə özünün "toxum mərhələsi" adlandırdığı dövrdə ortaya çıxdığını bildirmişdir. O, bir dünya şüurunun kristallaşmasının son texnoloji yeniliklərlə mümkün olduğunu iddia edirdi. Qarşılıqlı asılılığın tarix boyu vaxtaşırı azaldığını və artdığını qəbul edən Keohane və Nye (2000) görə, cari dövrü fərqləndirən üç amil var. Bunlar qlobal şəbəkələrin sıxlığının artması ilə daha çox iştirakçının daha mürəkkəb münasibətlərə

girməsi, artan dəyişikliklər və çoxlu sayda müxtəlif xarakterlərin transmilli iştirak və qarşılıqlı asılılıq münasibətlərinə daxil olmasıdır.

Giddensə görə, bu günü keçmişdən fərqləndirən yeniliklər 1960-cı illərdə başlayan kommunikasiya inqilabı, çəkisiz iqtisadiyyatın ortaya çıxması, informasiya və ideyaların axınından tutmuş insanların mövcud həyatında baş verən bir sıra dəyişikliklərdir. Xülasə etmək lazımdır ki, qlobal inteqrasiyanın tarixi çox uzaqlara getsə də, dövrü xarakter daşısa da, qloballaşma 1970-ci illərdə başlamış və Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə sürətlənmiş, habelə mal, kapital, insan, informasiya və məlumat axınının artmasına səbəb olmuşdur. , və bütün dünyanı və cəmiyyətləri əhatə edən bir-birinə bağlılıq və bağlılıqdır. Asılılıq statusu vasitəsilə müəyyən etmək olar. Qloballaşma prosesinin ən bariz şəkildə özünü büruzə verdiyi iqtisadiyyatı nəzərdən keçirdikdə və onun son 100-150 ildə transformasiyası ilə bağlı müxtəlif fikirləri qısaca təqdim etdikdə müşahidə edirik ki, yaşanan ən mühüm dəyişiklik Köhnə Beynəlxalq Əmək Bölməsinin dəyişdirilməsidir. Yeni Beynəlxalq Əmək Bölməsi ilə. Bu, Fordist vahid istehsal strukturlarından parçalanmış və dünyaya səpələnmiş bir quruluşa keçiddir (Fröbel F., Heinrichs J., Kreye O. 1980).

Bu prosesdə mərkəzi (sənayeləşmiş) ölkələrin periferik və yarı periferik (inkişaf etməkdə olan) ölkələrdən xammalı məhsula çevirərək digər mərkəzi və periferik ölkələrə satdığı sistem Dünya Sistemi tərəfindən ətraflı şəkildə təsvir edilmişdir.

İqtisadi coğrafiyaşünas Dikkenin (2011) sözləri ilə desək, əvvəlki dövrlərin səthi inteqrasiyasından dərin və funksional inteqrasiyaya keçid baş vermişdir. Bu yeni sistemdə istehsal əhəmiyyətli dərəcədə sənayeləşmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə keçdi. 1970-ci illərdən etibarən inkişaf etmiş ölkələrdə bir çox şirkət artan əmək məsrəflərindən, yüksək vergilərdən və ətraf mühitin çirklənməsi ilə bağlı qanunlardan xilas olmaq və gəlirliliklərini artırmaq üçün istehsal fəaliyyətlərini, xüsusən də əmək tutumlu sektorlarda inkişaf etməkdə olan ölkələrə köçürmüşlər. Öz ölkələrində onlar yalnız idarəetmə, marketinq, tədqiqat və inkişaf və dizayn kimi strateji və yüksək keyfiyyətli işçi qüvvəsi tələb edən fəaliyyətləri tərk etmişlər (Gereffi G. 1994).

İstehsal iki yolla inkişaf etməkdə olan ölkələrə keçdi. Bunlardan birincisi inkişaf etməkdə olan ölkələrə birbaşa investisiyalar, digəri isə subpodratçılıq və müqaviləli istehsaldır. Bu yolla inkişaf etmiş ölkələr sənaye istehsalından geri çəkilərək xidmət sektorunun üstünlük təşkil etdiyi iqtisadiyyatlara çevrilmişlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə əmək tutumlu sektorlarda əhəmiyyətli artım olmuşdur (Kaya Y. 2010).

1960-cı illərin sonu və 1970-ci illərin əvvəllərində Cənubi Koreya, Tayvan və Sinqapur kimi Uzaq Asiya ölkələrindən başlayaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələr əmək tutumlu məhsulların istehsalçılara çevrildilər. Növbəti bölmələrdə araşdırılacağı kimi, ölkəmiz 1980-ci ildən bu prosesə cəlb edilmişdir. 1990-cı illərin ortalarında Çinin qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası və dünyanın istehsal mərkəzinə çevrilməsi ilə bu transformasiya yetkinləşdi. İqtisadiyyatda bu transformasiyada iki amil önə çıxır. Bunlardan birincisi, prosesin infrastrukturunu ortaya qoyan rabitə və nəqliyyat kimi sahələrdəki inkişaflardır. Xüsusilə, kompüterlər, fakslar, telekslər və daha sonra internet kimi alətlər istehsal və marketinq kimi fəaliyyətləri koordinasiya etməyə və müxtəlif bölgələrə yayılmağa imkan verdi. İkincisi, dövlətlər və beynəlxalq strukturlar tərəfindən irəli sürülən konkret siyasət seçimləridir. Bu kontekstdə neoliberal kimi təsvir edilən iqtisadi model 1970-ci illərin sonu və 1980-ci illərin əvvəlindən bütün dünyaya hakim olmuşdur. IMF, Dünya Bankı və Dünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) qabaqcıl olduğu və eyni zamanda Vaşinqton Konsensusu adlandırılan bu model beynəlxalq ticarət və investisiyalara qoyulan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması, dövlətlərin iqtisadiyyatda birbaşa iştirakının və təsirinin azaldılması kimi siyasətləri ehtiva edir. İqtisadi sahədə dəyişikliyə səbəb olan bu iki amili bir-birindən ayırmaq mümkün olmasa da, epidemiyanın qloballaşma prosesinə təsirini anlamaq da vacibdir. Bu iki amildən birincisi müzakirələrdə vaxtaşırı istifadə edildiyi kimi insan vəziyyətində və həyat tərzimizdə daimi dəyişikliyi göstərir, digəri isə daha çox kontekstli və dəyişən siyasət üstünlüklərini göstərir. Robertson (1992) yuxarıda qeyd etdiyimiz təsvirdə qloballaşmanı izah edərək, birinci amili dünyanın vahid məkana sıxışdırılıb kiçilməsi və vahid dünya şüurunun yaranması kimi izah etmişdir. Klassik sosial

nəzəriyyədə struktur və agentin müzakirəsinə də səbəb olan bu fərq, pandemiya sonrası dünyada nəyin qalıcı olacağını və nəyin dəyişə biləcəyini anlamaq baxımından əhəmiyyətlidir.

2.3. Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın tarazlaşdırılması üçün təxirəsalınmaz vəzifələr

Demokratiya və inzibati/institusional qabiliyyət Çin, Rusiya və Hindistanda mərkəzləşmiş istiqamətdə inkişaf edən qlobal gücün güclü əlamətlərinin olduğu post-COVID prosesində müzakirə edilən ən vacib anlayışlar olacaq. Dünya cəmiyyətləri epidemiyalardan sonra bəzi dəyişikliklər yaşadı. Məsələn, 1929-cu il Böyük Depressiya Amerikaya güclü təsir edən 1918-ci ildən sonrakı İspan qripinin nəticəsidir. Bu baxımdan, epidemiyadan sonra irəli sürülən Yeni Sövdələşmə perspektivinə bənzər COVID-19-dan sonra oxşar nəticələri görmək mümkündür və bununla bağlı iqtisadi göstəricilərdən indicə nümunələr verdik. COVID-19-un nəinki yüz milyonlarla ailənin həyatına təsir göstərməsi, həm də iqtisadi və sosial inkişaf tempini pozaraq hesabsız iqtisadi və sosial itkilərə səbəb olması, dövlət idarəçilərinin epidemiyanın qarşısını ala biləcəkləri sualını gündəmə gətirir (Gao X., Yu J. 2020: p.179).

Fukuyamanın sözlərinə görə, bəllidir ki, niyə indiyə qədər bəzi ölkələr böhranla mübarizədə digərlərindən daha yaxşı iş görüblər və bu tendensiyaların davam edəcəyini düşünmək üçün hər cür əsas var. Fukuyama üçün bu, rejim növü məsələsi deyil və üstəlik, bəzi demokratiyalar COVID-19 prosesi zamanı yaxşı çıxış etsə də, bəziləri eyni uğura nail ola bilməyib və eyni nəticə avtokratiyalar üçün də keçib (Fukuyama F. 2020).

Eyni şəkildə Kissinger ABŞ-ın epidemiya prosesində müvəffəqiyyətli olmaq üçün gətirdiyi təkliflər arasında qlobal liderlərin 2008-ci il maliyyə böhranından dərs almalı olduğunu və liberal dünya nizamı prinsiplərinin qorunub saxlanmasının vacibliyini vurğuladı (Kissinger H. 2020).

Kissincerin təklifi Hararinin səsəndirdiyi tərzdədir; Bu böhran dövründə qarşımızda iki mühüm variant var. Birincisi totalitar nəzarət və vətəndaşların

səlahiyyətlərinin artırılması arasındadır. İkincisi, bu, millətçi təcrid və qlobal həmrəylik arasındakı diskursla bağlı qlobal əməkdaşlığa doğru mövqe kimi qəbul edilə bilər (Harari Y.N. 2020).

Mərkəzləşən idarəetmə sistemləri ilə COVID-19 mübarizə prosesində uğurun miqyasını izah edən təhlillərdə demokratiyaların əvvəlki böhranlarda diktaturalardan nisbətən daha yaxşı çıxış etdiyinə əsaslanaraq, demokratiyaların COVID-19 ilə fərqli çətinliklərlə üzləşə biləcəyini ifadə etdi. Epidemiya "onu idarə etmək üçün xalqdan tələb etdikləri fədakarlıqlar baxımından" nisbətən sərt idarəetmə mexanizmlərinə arxalanarkən, fərdi azadlıqların pozulduğu ölkələr və s. Onların daha tez və qətiyyətlə cavab verə bildikləri vurğulanıb (<https://knowledge.wharton.upenn.edu/>).

Bununla belə, qlobal güc mərkəzi uğrunda mübarizə aparən iki aktordan biri olan Çinin uğurunu və eyni prosesdə ABŞ-ın uğursuzluğunu izah etmək üçün istifadə edilən arqumentlər demokratik idarəçiliyin dəyəri və gələcəyi ilə bağlı narahatlıqlara səbəb olub. Demək olar ki, epidemiyalar kimi böhranlı dövrlərdə dövlətlərin və dövlət idarəçilərinin idarəçilik bacarıq və potensialını aktivləşdirən müəyyənəddici amil idarəetmə tərzidir. Pandemiya prosesində idarəetmə üsulları üç əsas başlıq altında müzakirə edilmişdir. Birincisi, görüldü ki, ölkələr epidemiya ilə mübarizədə öz performanslarını müəyyən edərkən və mövcud imkanlarını qiymətləndirərkən idarəetmə sistemlərinə görə təsnif edilirlər. İkincisi, avtoritar idarəetmə yanaşmasının epidemiya ilə mübarizədə sərfəli olub-olmaması və bu kontekstdə epidemiyadan sonra dövlət aparatlarında üstünlük təşkil edən idarəetmə formalarının mümkün dəyişikliyinə parametrləri nədən ibarət olacaq. Üçüncüsü, güclü rəqəmsal transformasiyanın idarəetmə proseslərinə inteqrasiyasının mümkün ölçüləri və nəticələri nə olacaq.

Çinin epidemiya ilə mübarizə aparən ölkələri təcili tibbi ləvazimatlarla təmin etmək söylərinin avtoritar rejimlərin epidemiya ilə mübarizədə demokratiyalardan daha təsirli olduğu (Glenn J. 2020), demokratik rejimlər üçün təhdid kimi qəbul edildiyi arqumentini gücləndirə biləcəyinə dair fikir öz qabiliyyətini nümayiş etdirdi. Üstəlik, bu arqument, gözlənilməli kimi, epidemiyadan ölənlərin faciəvi sayı

bütün siyasi narahatlıqlardan üstün olsa da, epidemiya həm də onun demokratiyaya ciddi problem yaratmasına mane olmadı. Dünyadakı hökumətlərin epidemiya ilə mübarizənin tələblərinə uyğun olaraq kilidləmə və digər tədbirləri həyata keçirmək üçün fəvqəladə səlahiyyətlər verməsi demokratik təcrübələrə müdaxilə kimi qəbul edildi. Bəzi hökumətlər demokratik fəaliyyətləri məhdudlaşdırmaq üçün onlardan istifadə etsə də, əksər hallarda məhdudlaşdırıcı tədbirlər mütənasibdir və insanların həyatını qorumaq ehtiyacı ilə əsaslandırılır (Youngs R., Panchulidze E. 2020: p.4). Koronavirusun seçkilərdən tutmuş vətəndaş etirazlarına, avtoritarizm və demokratiya ilə bağlı qlobal debatlarla qədər demokratiyanın bir çox aspektlərinə təsir edəcəyi görünür. BMT-nin Baş katibi Antonio Quterreş xəbərdarlıq etdi ki, COVID-19 böhranı "epidemiya ilə əlaqəli olmayan məqsədlər üçün repressiv tədbirlər görmək üçün bəhanə ola bilər" (Weber M.A. etc. 2020: p.3).

Eynilə, Freedom House-un sədri Michael J. Abramowitz; Onun dünya miqyasında sağlamlıq böhranı kimi başlayan şeyin demokratiya üçün qlobal böhranın bir hissəsinə çevrildiyini və eyni zamanda, bütün dünyada hökumətlərin ictimai sağlamlıq adı altında səlahiyyətlərindən sui-istifadə etdiyini və bu böhranı pozmaq imkanlarının olduğunu söylədi. Demokratiya və insan hüquqları (Repucci S., Slipowitz A. 2020) epidemiya prosesi zamanı demokratiyanın travmatizasiyasına kömək edir.

Məsələn, 2019-cu ildə dünyanın hər yerində (Çili, Honq-Konq və Əlcəzair kimi) vətəndaşlar öz ölkələrindəki korrupsiyaya, bərabərsizliyə və ədalətsizliyə etiraz etmək üçün küçələrə çıxıblar. Bu fikir, epidemiya ilə əlaqədar hökumətlər tərəfindən hazırlanmış sosial məsafə qaydaları səbəbindən ciddi geri çəkilməyə səbəb oldu. Bununla belə, epidemiya prosesi zamanı təcrid səbəbindən aylarla boş qalan küçə səhnələrindən sonra etirazların və narazılıqların yenidən alovlanması əlamətlərinin olması fərdi narazılıqların demokratik yollarla elan edilməsi tendensiyasının davam etdiyinə işarə edir (Glenn J. 2020).

Burada əsas sual şərq oxuna dönəcəyi proqnozlaşdırılan qlobal ağırlıq mərkəzinin şərq cəmiyyətlərinin mövcud idarəetmə anlayışı və təcrübələrinə üstünlük verməsi ilə nəticələnəcəkmi, yoxsa yox. Digər tərəfdən, Avropa İttifaqına

üzv ölkələrin əksəriyyətinin epidemiyaya qarşı tədbirlər görmək üçün fəvqəladə tədbirlərə əl atması kontinental Avropada demokratik qazanların təhdid altında olması ilə bağlı narahatlıqları önə çəkdi. Məsələn, epidemiya ilə mübarizədə idarələrə bəzi səlahiyyətlərin (fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi kimi) verilməsi; Demokratik dövlətin nəzarət/tarazlıq oxunda normal fəaliyyət göstərməsi ilə əsas hüquq və azadlıqların tam şəkildə həyata keçirilməsi baxımından risk yaratdığı vurğulanıb. Avropa tarixində fəvqəladə vəziyyətin qanunun aliliyinə və fundamental hüquqlara əsaslanan demokratiyanı totalitar, zülmkar və təcavüzkar bir rejimə çevirə biləcəyini göstərən təcrübələr var (Marzocchi O. 2020: p.2).

COVID-19 prosesi zamanı təcrübələr daha çox ondan ibarətdir ki, demokratiya və ya diktatura olmaq həqiqətən vacib deyil, əsas müəyyən edən dövlət qabiliyyətidir, dövlət qabiliyyəti böhranların və fəvqəladə halların yaranması və pis təsirlərinə qarşı dayaq rolunu oynayır və iqtisadi bərabərsizlik böhran dövrlərində pis təsirlərin şiddətini artıracaq (<https://knowledge.wharton.upenn.edu/>), yanaşması pandemiya sonrası qlobal güc balanslarının Asiya cəmiyyətlərinə keçməsi və bu coğrafiyanın mövcud idarəetmə formalarının qloballaşması üçün qabaqlayıcı tədbir kimi qəbul edilə bilər. Kissincer tərəfindən dilə gətirilən epidemiya prosesində idarəetmə formalarının deyil, dövlətin imkanlarının önə çəkilməsinə yanaşma; Bu, “liberal dünya nizamının prinsiplərini qoruyub saxlamaq” prinsipial perspektivinə ziddir. Çünki Kissincer, idarəetmə yanaşmasının mümkün mənfi dəyişikliyinə/transformasiyasına cavab olaraq: dövlətin qanuni məqsədlərinə çatmaqdan əlavə, fərdlər onları təkbaşına təmin edə bilməzlər; O, təhlükəsizlik, nizam, iqtisadi rifah və ədalətə diqqət yetirməli olduğunu irəli sürərək demokratiya və liberal iqtisadiyyat mövqeyini nümayiş etdirir (Kissenger H. 2020).

Görünür, COVID-19-un iqtisadi və sosial təsiri istənilən siyasi sistemi gərginləşdirəcək. Epidemiyadan sonra görülmək iqtisadi tədbirlərlə bağlı siyasətlərin müəyyən edilməsi prosesində demokratik ölkələr sosial seqmentlərə açıq müzakirələrə imkan verir ki, bu da problemlərin aradan qaldırılmasına kömək edəcək (Youngs R., Panchulidze E. 2020: p.9).

Bu çərçivədə epidemiya prosesində idarələrin həyata keçirdikləri həyat yönümlü mübarizə strategiyalarında əldə edilən uğurlar şübhəsiz rejimlərə yazılacaq.

Bu, istər-istəməz demokratiya və avtoritar rejimin müqayisəsini gətirəcək, ilk növbədə davamlı həyati dəyərləri təmin etməyə yönəldilmişdir.

Müharibələrdə mütləq qələbələrin çətin olduğu bir vaxtda koronavirusun qlobal mübarizələri daha da çətin və uzunmüddətli edəcəyini gözləmək olar. Titanik batarkən bir-birini boğan sərnəşinlər kimi görünməkdə israr edən çoxlu insan var. Bu onu göstərir ki, koronavirus ölümcül qlobal epidemiya olsa da, qlobal terrorizm və müharibələr artmaqda davam edəcək. Üstəlik, bu müddət ərzində oyun dəyişdirən asimmetrik üstünlüklər axtaranların koronavirus kimi kütləvi məhvetmə və qavrayış potensialı olan viruslardan istifadə etməsi riskini də artırır. Möcüzələr gözləmək yerinə belə bir dövrdən ən az zərərlə çıxmaq üçün planlar hazırlanmalıdır. Oyunun medal daşıyan qalıbları olmaya bilər, lakin can itkisinin yüzlərlə və ya on minlərlə ilə ifadə olunduğu ölkələr arasında iqtisadi, siyasi və son nəticədə təhlükəsizliklə bağlı ciddi uçurumların yaranması qaçılmazdır. Kompüter mütəxəssisləri kibercümlərdə ön sıralarda olduğu kimi, səhiyyə və elm adamları da koronavirus epidemiyasında ön cəbhədə mübarizə aparır. Epidemiyalar, müharibələr, terrorizm və s. O zaman biz qlobal böhran dövrünü yaşayırıq və bu vəziyyətin daha uzun sürəcəyi ehtimalı var.

Dövlətlər bu dövrdə görünməmiş tədbirlər görməklə COVID-19 böhranının iqtisadiyyata və əmək bazarına zərərli təsirlərini yumşaltmağa çalışırlar. Xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıqda işçi qüvvəsini qorumaq; Borcların maliyyələşdirilməsi, vergitutma, xərclər və məşğulluq sahələrində bir çox dəstəklər gündəmdədir. Qlobal səviyyədə məşğulluğun həlli üçün görülən tədbirlər yeddi kateqoriyada cəmləşdiyi görünür: qeyri-rəsmi və ya öz-özünə işləyən işçilər üçün subsidiyalar, işsizlik müavinətləri, əmək haqqı subsidiyaları, yeni iş şəraiti, xəstəlik məzuniyyəti üçün subsidiyalar, ixtisarlardan məhdudlaşdırılması və peşə təhsili üçün subsidiyalar.

Ölkələr arasında təcrübələrə nəzər saldıqda, qeyri-rəsmi və ya öz-özünə işləyənlərə dəstək nümunələri, adətən daxil olmasa da, işsizlik müavinətləri və ya

pul yardımı vasitəsilə birbaşa itirilmiş qazanlarının subsidiyalaşdırılmasıdır. İşsizlik müavinətləri, digər tərəfdən, bütün işsizlərin müavinətdən və ya şatlardan bütün işsizlərə birbaşa nağd pul köçürməindən faydalanmasını əhatə edən dəstəklərdir. əmək haqqı subsidiyaları; İşçilərə birbaşa nağd pul yardımına alternativ olaraq, dəstək işəgötürən tərəfindən ödəniləcək əmək haqqı və töhfələr kimi maddələrin hamısının və ya bir hissəsinin dövlət tərəfindən ödənilməsinə əhatə edir.

Yeni iş tənzimləmələri böhranla əlaqədar iqtisadi çətinliklərlə üzləşən müəssisələrdə işçilərə iş saatlarını azaltmağı təklif edən və qısamüddətli işin ümumiyyətlə bütün müəssisələrdə keçərli olduğu tədbirlərdir. Xəstəlik məzuniyyətinə görə verilən subsidiyalar isə karantin dövründə və ya ailə üzvünün xəstəxanaya yerləşdirildiyi şəraitdə işçilərin ödənişli məzuniyyətə çıxma bilməsini özündə cəmləşdirən tədbirlərdir və bu, zəruri hallarda dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılır.

Görürük ki, işdən çıxarıma ilə bağlı məhdudlaşdırma tədbirləri bu prosesdə işçilərin işdən çıxarılmasının qadağan edilməsi və ya işdən çıxarımların proporsional məhdudlaşdırılması şəklində həyata keçirilir. Bu tədbir geniş tətbiq olunan tədbir deyil. Nəhayət, peşə təhsili subsidiyalarına, xüsusilə iş axtaran və ya işini itirmiş şəxslər və böhran idarəçiliyi kimi yeni bacarıqlar əldə etmək istəyən işçilər üçün peşə təhsilini dəstəkləmək üçün görülən tədbirlər daxildir.

COVID-19 pandemiyasından ən çox təsirlənən Avropa ölkələrindən biri olan Böyük Britaniyada da üç növ məşğulluq tədbiri həyata keçirilir. Bu tədbirlər çərçivəsində şirkət və təşkilatlar işləyə bilməyən, lakin iş yerlərinin bağlanması nəticəsində ixtisara düşməyən işçilərin maaşlarının ödənilməsi üçün dövlətdən qrant almaq üçün müraciət edə biləcəklər. Qrantın işçilərin əmək haqqının 80%-ni (ümumilikdə 2500 funt-sterlinqə qədər) əhatə etməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, iyun ayından başlayaraq ən azı üç ay müddətində özünüməşğulluq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin əməliyyat gəlirləri ilə bağlı itkilərinin 80%-ə qədəri dövlət tərəfindən ödəniləcək. Bu müddət ərzində hər bir işçi üçün 14 günlük ödənişli xəstəlik məzuniyyətinin bütün dəyəri dövlət tərəfindən işəgötürənə ödəniləcək. Eyni şəkildə, COVID-19 diaqnozu qoyulan və ya Səhiyyə Nazirliyinin tövsiyəsi ilə

özünü təcrid səbəbindən işləyə bilməyən insanlar da ödənişli xəstəlik məzuniyyəti proqramına cəlb ediləcəklər (Dünya Bankı. n.d.).

Məşğulluq tədbirlərindən üçünün COVID-19 xəstəliyinin ilk ortaya çıxdığı Çində həyata keçirildiyi görünür. Müvafiq olaraq, 30-dan az işçisi olan şirkətlərdə işdən çıxarılma nisbəti 20% ilə məhdudlaşır. Bundan əlavə, peşə hazırlığına görə subsidiyalar artırılıb. Şirkətlərə onlayn peşə təhsili verməyə dəstək olmaq üçün bəzi regional stimullar da var. Pekin və Şanxaydakı KOM-lara subsidiyalar verilir ki, onlar peşə təhsili verə bilsinlər və bağlanma zamanı teleiş xidmətləri ala bilsinlər. Çin dövləti, həmçinin əyalətlər tərəfindən həyata keçirilən əmək haqqı subsidiyaları qaydaları üçün işsizlik fondlarından istifadəni təşviq edir.

KOBİ-lərdə maaşların 90%-ə qədəri, iri şirkətlərdə isə 67%-ə qədəri dövlət tərəfindən ödəniləcək. Turizm kimi böhrandan çox zərər çəkən sektorlardakı bizneslərə xüsusi məşğulluq dəstəyi verilir. Bunlardan başqa, karantində olan və ya xəstəlik səbəbindən xəstəxanaya yerləşdirilən işçilər dövlət tərəfindən ödənişli məzuniyyət və ya dolanışıq dəstəyi almaq hüququna malikdirlər. Ailə üzvlərində COVID-19 diaqnozu qoyulan və ya onların ailə üzvlərindən birində bu xəstəliyin əlamətləri aşkarlanan işçilərə 5 günədək maddi yardım göstərilir. Bundan əlavə, müvəqqəti işçilər və təsadüfi işçilər üçün məşğulluğun qorunması proqramları təqdim edildi (Dünya Bankı. n.d.).

Nəhayət, Rusiyada məşğulluq tədbirlərindən ikisi həyata keçirilir. Bu tədbirlər çərçivəsində xəstəlik məzuniyyəti ödənişlərinin artırılması gündəmdədir. Xəstəlik məzuniyyəti ödənişləri bu ilin sonuna qədər ayda ən azı bir minimum əmək haqqına (\$152) bərabər olacaq. Bundan başqa, karantin müddətində fərdi məşğulluq və özünüməşğulluq fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin dəymiş gəlir itkisi dövlət tərəfindən ödəniləcək. Bu kontekstdə hökumət iqtisadi tədbirlərə, o cümlədən məşğulluq tədbirlərinə ÜDM-in təxminən 1,2%-ni təşkil edəcək büdcə ayırdı (Dünya Bankı. n.d.).

Əvvəla, epidemiya qlobal ölçüyə malik olduğundan, onun qarşısının alınması və ona nəzarət üçün qlobal mübarizə vacibdir. Epidemiya ilə mübarizədə ölkələr

arasında məlumat mübadiləsini artırmaqla əməkdaşlıq modelləri hazırlanmalıdır (Mansouri F. 2020).

Bundan əlavə, ölkələr imkanlar daxilində bir-birlərini avadanlıq və tibbi ləvazimatlarla təmin etməlidirlər. O bilməlidir ki, əməkdaşlıq və kommunikasiya həm də ölkəsində yoluxmaların və ölüm hallarının sayını azaldacaq. Axı, COVID-19 qlobal bir epidemiyadır və mübarizədə qlobal paylaşma vacibdir. Peyvənd tədqiqatları və effektiv antivirus dərmanlarının hazırlanması mümkün qədər dəstəklənməlidir. Siyasi və qlobal ideologiya, kommersiya qayğıları bir kənara qoyulmalı, bu məqsədlə birgə araşdırmalar aparılmalı, bütün cəmiyyətlərin ehtiyaclarını ödəyən peyvənd və dərman istehsalı təmin edilməlidir. Bundan əlavə, gələcəkdə baş verə biləcək digər epidemiya qarşısının alınması üçün COVID-19 epidemiyasının başlanğıc nöqtəsi kimi göstərilən ekzotik heyvanların istehlakı bütün dünyada qadağan edilməli, onların satışı və ticarəti həyata keçirilməlidir.

Buna nəzarət vəzifəsi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatına verilməli və qadağa qoymayan və ya qadağanı kifayət qədər həyata keçirməyən ölkələrə qarşı ağır sanksiyalar tətbiq edilməlidir. Hazırda COVID-19 pandemiyasının yayılmasına görə məsuliyyət daşıyan ölkə Çindir. Bu baxımdan Çini təqib edən ölkələr siyahısına daxil etmək lazımdır. COVID-19 epidemiyası ilə mübarizədə ən təsirli üsul qarşısının alınmasıdır (Bruns D.P. 2020).

Bunun üçün fərdi və sosial baxımdan mümkün qədər karantin tətbiq etmək, maska taxmaq, gigiyena qaydalarına riayət etmək və fiziki məsafəyə diqqət yetirmək bütün ölkələrin tətbiq etdiyi ən uyğun model hesab olunur. Tam təcrid etmək mümkün olmasa da, bunun üçün şərtlər minimuma qədər yerinə yetirilməlidir. Qrup halında bir yerdə olmaq vərdişinə son qoyulmalıdır. Xəstəliyin sayının artması yaxın təmas yolu ilə ötürüldüyü üçün ikinci insanlarla uzun müddət eyni mühitdə qalmamağa özümüzün və başqalarının sağlamlığına diqqət yetirmək vacibdir. Şəxs xəstəliyin çox az və ya heç bir simptomu olmayan COVID-19 xəstəsi ola bilər və onun daşıyıcısı olduğunu bilməyə bilər. Bu halda digər insanın sağlamlığını risk altına qoyur. Bundan əlavə, təcridliyə riayət etmək cəmiyyətlərin mədəni davranış nümunələri ilə sıx bağlıdır. Əl sıxmaq, qucaqlamaq, öpmək, burnu və alını bir-birinə

sıxaraq salamlaşmaq və s. Yaxın ünsiyyət tələb edən mədəni davranış nümunələri virusun yayılma sürətini artırır. Məsələn, Cənubi Avropalılar arasında sosial əlaqələr və qarşılıqlı əlaqə Avropanın digər bölgələrində yaşayan insanlardan daha çoxdur. Və ya, Latın Amerikalılarının sosial-mədəni qarşılıqlı əlaqədə saxladıkları fiziki məsafə və münasibətlər Şimali Amerikalılara nisbətən daha az rəsmidir. Necə ki, bu yaxınlarda İngiltərə, Fransa və İspaniyada qadağalar yenidən gündəmə gəldiyində, sosial məsafə qaydalarına məhəl qoymayan, fərdi azadlıqlarını ifadə edən və qadağalara qarşı boykot qərarı verən əhəmiyyətli bir insan kütləsinin başqa bir nümunəsini göstərmək olar. Bu mənada, sosiallaşmanın və mədəni qarşılıqlı əlaqənin yüksək olduğu belə cəmiyyətlərdə ənənəvi davranışları dəyişdirmək səyləri çətin ola bilər (Bruns D.P. 2020).

Nəticə etibarını ilə ənənəvi davranışların bərqərar olması üçün uzun zaman lazım oldu. Qısa müddətdə dəyişməyəcək. Buna baxmayaraq, COVID-19 pandemiyasına qarşı mübarizədə davranış dəyişikliyini təşviq etmək üçün şərait təmin edilməlidir. Lazım gələrsə, mübarizəyə effektivlik əlavə etmək üçün mədəni kodlarla yanaşı yerli dəstəkləyici elementlər də nəzərə alınmalıdır. Fərdi məlumatlandırma artırılmalı və insanlara virusun nə qədər təhlükəli olduğu izah edilməlidir. Bu məsələdə kütləvi informasiya vasitələrinin üzərinə mühüm vəzifə düşür. Günün müəyyən saatlarında COVID-19 pandemiyasını təqdim edən və onu qorumaq üçün nələr edilməli olduğunu göstərən məlumatlandırıcı proqramlar epidemiyanın təsirləri haqqında daha çox məlumatlılığı artırmaq üçün artırılmalı, təşviq edilməli və hətta mandatlaşdırılmalıdır.

2.4. Postpandemiya dövründə qlobal iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsinin əsas istiqamətləri və perspektivləri

Covid-19 Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən "pandemiya" elan edildikdən dərhal sonra hökumətlərin ehtiyat paketləri bir-birinin ardınca gəlməyə başladı. Bununla belə, xüsusilə Çinin virusla bağlı bəzi məlumatları gizlətdiyi və ÜST-nin xəstəliyi "epidemiya" kimi təsvir etməkdə gecikdiyi ilə bağlı şübhələr var. Bu vəziyyətdə epidemiya ilə bağlı alınacaq tibbi tədbirlərdə gecikmənin iqtisadi xərcləri artırdığı qiymətləndirilə bilər. Çünki tarixdəki digər epidemiyalar araşdırıldıqda məlum olur ki, epidemiya ilə mübarizədə ilkin tədbirlər həm də ciddi iqtisadi üstünlüklər verir. 1918-ci ildə İspan qripi epidemiyasını araşdıran Correia, Luck və Vernerin (2020) tapıntılarına görə; Epidemiyaya qarşı erkən və geniş yayılmış qeyri-dərmanlı (sosial məsafə, könüllü təcrid və/və ya komendant saati) addımların atıldığı şəhərlərdə mənfi iqtisadi təsirlər orta müddətli dövrdə məhdud olsa da, epidemiya bitdikdən sonra real iqtisadi fəaliyyət nisbətən artıb.

Digər tərəfdən, epidemiyanın nə vaxt nəzarət altına alınacağı bəlli olmadığından, uzun sürən məhdudiyətlərin də iqtisadiyyatlara ciddi təzyiqlər yaratdığı açıq-aydın görünür. Bu vəziyyətdə hökumətlər epidemiya ilə mübarizənin təkə tibbi aspekti ilə bağlı deyil, həm də onun iqtisadi fəsadlarına qarşı tədbir görməli olublar. Çünki tətbiq edilən komendant saatları nəticəsində tədarük tərəfində ciddi problemlər yaşansa da, təcrid çərçivəsində istehsalı dayandırmağa qərar verilən sənaye obyektləri, tədarük zəncirləri pozulmuş və ya qırılmış, bağlanan ticarət mərkəzləri təcrid daxilində qalan fərdlər də əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Tələb və təklifin eyni vaxtda azalması iqtisadiyyatların hərəkətliliyini məhdudlaşdırır və hökumətləri əlavə iqtisadi tədbirlər görməyə sövq edir.

Bu iqtisadi tədbirlərin ədədi ekvivalentləri tarixdə heç vaxt görülməmiş səviyyələrdədir. Çünki Covid-19 epidemiyası tarixdə ən böyük qlobal tənəzzülə səbəb olub və dünya əhalisinin üçdə birindən çoxu hələ də komendant saati altındadır (McFall J. 2020).

Epidemiya nəticəsində ölkələrin iqtisadiyyatlarında görünməsi gözlənilən iqtisadi problemləri belə ümumiləşdirmək olar (Calvo G.A. 1998):

- Kəskin iqtisadi daralma (ÜDM-in kəskin azalması);
- Sürətlə artan işsizlik;
- Sənaye istehsalının kəskin azalması;
- Tutumlardan istifadə dərəcələrinin kəskin azalması;
- Xarici kapital axınında “qəfil dayanma”;
- Turizm gəlirlərinin azalması;
- Borc faizlərinin artması;
- Özəl sektorun borclarını ödəyə bilməməsi;
- Vergi yığımının azalması;
- Dövlət maliyyəsi üçün əlavə yük;
- Birjalarda ciddi itkilər;
- Fərdlərin gəlir itkisi.

Məlum olduğu kimi, sağlam iqtisadiyyatın ən əsas göstəricilərindən biri davamlı iqtisadi artımın olmasıdır. İqtisadiyyatın ÜDM-nin əvvəlki illə müqayisədə artması kimi təyin oluna bilən iqtisadi artım çox vaxt hökumətlərin ən mühüm hədəfidir. İqtisadi artım vasitəsilə işsizliyin azaldılması, investisiyaların sürətləndirilməsi və inkişaf üçün lazım olan maliyyənin təmin edilməsi kimi məsələlər hədəflənir. Epidemiyə nəticəsində iqtisadiyyatların əhəmiyyətli bir daralma yaşayacağı proqnozlaşdırılır. Müvafiq olaraq, qlobal ÜDM-in 2,1 faiz, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 2,5 faiz, yüksək gəlirli ölkələrdə isə 1,8 faiz azalacağı gözlənilir. Kiçilmənin ABŞ-da yüzdə 1,67, Avropada isə yüzdə 1,85 olduğu təxmin edilir. Epidemiyaya nəzarət prosesi uzanarsa, daralma rəqəmlərinin iki dəfə artacağı proqnozlaşdırılır (Maliszewska M. 2020).

Ölkələrin gördüyü tədbirləri başlıq altında toplamaq mümkündür (Friedman M. 1969):

1. Vergi gecikdirmələri;
2. Kiçik və orta sahibkarlığa kredit və/və ya pul dəstəyi;
3. İşsizlik ödənişləri;
4. Birbaşa pul dəstəyi “vertolyot pulu”;
5. Faiz dərəcələrinin azaldılması;

6. Likvidliyin real iqtisadiyyata transferi;
7. Strateji əhəmiyyətli şirkətlərə dövlət dəstəyi;
8. İqtisadi dəstək paketlərinin hüquqi əsasını təşkil edən hüquqi tənzimləmələr.

Epidemiya ilə mübarizə çərçivəsində həyata keçirilən komendant saatları, səyahət məhdudiyyətləri, ticarət mərkəzləri və həyati əhəmiyyət kəsb etməyən məhsulların satıldığı iş yerlərinin bağlanması və bu kimi tədbirlər nəticəsində tələb və təklif bazarları durğunluq vəziyyətinə salmaq məcburiyyətində qalıb. Sözügedən sektorların və fərdlərin davamlılığını təmin etmək üçün ciddi dəstək paketləri elan etmək. Bununla belə, hökumətlər epidemiya ilə mübarizə aparmaq üçün iqtisadiyyata təsir edən bağlamalar etməli olsalar da, digər tərəfdən iqtisadi xərcləri idarə etmək üçün iqtisadiyyatı mümkün qədər tez açmaq istəyirlər. "Covid-19 dilemması" adlandırılan biləcəyimiz bu vəziyyət prosesin idarə olunmasını çətinləşdirir. Məsələn, İspaniyanın Baş naziri Pedro Sançes hökumətinin "həyatları məhv etmək və eyni zamanda ölkəmizin iqtisadi və sosial quruluşunu məhv etmək təhlükəsi yaradan" virus böhranına qarşı görəcəyi tədbirləri bəyan edir (Euronews, 2020).

Covid-19-un iqtisadiyyata təsirləri ilə mübarizə çərçivəsində bəzi seçilmiş ölkələrin atdığı addımlar və tədbirlər aşağıda verilmişdir (IMF, 2020).

Ölkələr dünya iqtisadiyyatındakı çəkisi və epidemiyadan təsir səviyyəsi nəzərə alınaraq seçilib. ABŞ Trump Hökuməti epidemiyanın iqtisadiyyata təsirləri ilə mübarizə çərçivəsində "Koronavirusla Mübarizə, Bərpa və İqtisadi Təhlükəsizlik Aktı" adlı qanun hazırladı. Sözügedən qanunun məzmunu belədir:

- Qanunun ədədi ekvivalenti ABŞ-ın ÜDM-nin təxminən 11 faizinə uyğundur;
- Qanuna görə fiziki şəxslərə birdəfəlik vergi geri qaytarılması üçün 250 milyard dollar;
- İşsizlik müavinətlərinin artırılması üçün 250 milyard dollar;
- Ən həssas təbəqələr üçün qida təhlükəsizliyi şəbəkəsini təmin etmək üçün 24 milyard dollar;
- Kredit, girov və FED-in əməliyyatlarını dəstəkləməklə biznesin iflasının qarşısını almaq üçün 510 milyard dollar;

- Kiçik Biznes Administrasiyasının bağışlana bilən borcunu və işçilərini saxlayan kiçik bizneslərə kömək etmək üçün 359 milyard dollar;
- Xəstəxanalar üçün 100 milyard dollar;
- Əyalətlərə və yerli hökumətlərə transfer etmək üçün 150 milyard dollar;
- IMF-nin Yeni Borc Razılaşması da daxil olmaqla, beynəlxalq yardım üçün 49,9 milyard dollar büdcə ayrılmışdır.

Tramp hökuməti də:

- Virus testini artırmaq və dövlətin tibbi ehtiyaclarını ödəmək üçün Xəstəliklərə Nəzarət və Qarşısının Alınması Mərkəzlərinə köçürülmək;
- Ödənişli xəstəlik məzuniyyətində olanlar, yoluxmuş və işləyə bilməyənlərin maaşlarının üçdə ikisi, ərzaq yardımı və işsizlikdən sığorta ödənişləri;
- Kiçik Biznesin Administrasiyasına subsidiyalar;
- Beynəlxalq yardımı əhatə edən və ABŞ ÜDM-nin 1 faizini təşkil edən “Koronavirusa Hazırlıq və Cavab Əlavə Ayrışlar Aktı”, Birləşmiş Ştatlar Konqresi(b), 2020 və “Ailə Prioriteti Koronavirus Müalicəsi Aktı” Amerika Birləşmiş Ştatları Konqresi(c), 2020) azad edilib. Bu iki qanunun ümumi həcmi 200,3 (8,3 + 192) milyard dollardır. Bütün bunlarla yanaşı, ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi faiz dərəcələrində endirim edib və bazarlara qeyri-məhdud likvidlik təmin edəcəyini bəyan edib.

Almaniya - Covid-19-un iqtisadiyyata təsirlərini yüngülləşdirmək üçün Almaniya Federal Hökuməti Almaniyanın ÜDM-nin 4,9 faizinə uyğun gələn 156 milyard avro əlavə dəstək büdcəsi ayırdı. Bu yeni büdcə:

- Səhiyyə avadanlığı, xəstəxana tutumu və peyvənd AR-GE tədqiqatlarına dəstək;
- Biznes və işçilərin gəlirlərini qorumaq üçün qısamüddətli iş dəstəyi;
- Aztəminatlı ailələr üçün uşaq baxımı müavinətlərinin genişləndirilməsi;
- Öz-özünə işləyənlər üçün əsas gəlir dəstəyinə daha asan çıxış;
- Buraya kiçik biznesə 50 milyard avro qrant verilməsi və faizsiz kreditlərin ilin sonuna kimi təxirə salınması kimi məsələlər daxildir.

Bu paketə əlavə olaraq, Almaniya Federal Hökuməti də İctimai İnkişaf Bankında istifadə olunacaq müxtəlif ölçülü müəssisələrin zəmanətini təmin etmək üçün ÜDM-in 23 faizini təşkil edən 757 milyard avroluq yeni balans fondu yaratmışdır. Bu çərçivədə verilən kredit zəmanətlərinin əhəmiyyətli bir hissəsi kreditlərin 100 faizini əhatə edir. Bundan əlavə, müxtəlif dövlətlər öz büdcələrindən 48 milyard avro əlavə birbaşa dəstək və 63 milyard avro dövlət kredit zəmanəti veriblər. Bundan əlavə, Almaniya Federal Hökuməti 2020-ci ilin sonuna qədər dövlət və özəl sektorlarda aktivlərin satın alınması üçün istifadə olunacaq 750 milyard avro məbləğində "Epidemik Fövqəladə Satınalma Proqramı" adlı yeni aktiv alışı proqramını açıqlayıb. Bundan əlavə, kommertiya banklarının köçürəcəyi iri müəssisələrin kapital strukturlarının gücləndirilməsi, əhalinin istifadəsinə verilməsi məqsədilə əvvəlki Maliyyə Sabitləşdirmə Fonduna əlavə olaraq Avropa Mərkəzi Bankından 100 milyard avro maliyyə vəsaiti əldə edilib.

İtaliya - Epidemiyadan ən çox təsirlənən ölkələrdən biri olan İtaliyada səhiyyə sistemindəki problemlər dünyanın gündəminə gəlib. İnsanların küçələrdə həyatını itirdiyi İtaliya epidemiyadan əvvəlki dövrdə artıq ciddi iqtisadi çətinliklər yaşayırdı. Epidemiyanın iqtisadiyyata təsiri ilə İtaliya hökuməti ÜDM-in 1,4 faizini təşkil edən 25 milyard avroluq təcili tədbirlər paketi elan etdi. Paket:

- Səhiyyə sistemini gücləndirmək və vətəndaşları qorumaq üçün 3,2 milyard avro;
- Məşğulluğu qorumaq və gəlirlərini itirmiş işçi və biznesmenləri dəstəkləmək üçün 10,3 milyard avro;
- Vergi gecikmələri və epidemiyadan ən çox təsirlənən bələdiyyələrə elektrik enerjisi ödənişlərinin təxirə salınması da daxil olmaqla, biznesə dəstək üçün 6,4 milyard avro;
- Yeni kredit tədarüku üçün 5,1 milyard avro daxildir.

Bundan əlavə, İtaliya hökuməti bazarların likvidliyini təmin etmək üçün ÜDM-in 25 faizinə bərabər olan əlavə 400 milyard avroluq dövlət zəmanəti verib. Beləliklə, epidemiyadan əvvəlki dövrdəki kredit zəmanəti məbləğləri daxil edildikdə, İtaliya hökuməti tərəfindən müəssisələrə və fiziki şəxslərə verilən kredit

zəmanətinin məbləği 750 milyard Avroya və ÜDM-in 50 faizinə çatdı. Bundan əlavə, aktivlərin alınması üçün Avropa Mərkəzi Bankından 120 milyard avroluq proqram təmin edilib. İnsanlar müxtəlif bölgələrdə və ölkələrdə əvvəllər bir neçə böhranın şahidi olublar və bəşəriyyət onlardan çıxıb.

COVID böhranının səbəb olduğu daha çox əzabın qarşısını almaq üçün qlobal dəyişiklik yaratmağı düşünməliyik. İndiki böhranın təkrarlanmasının dünya əhalisini daha ciddi şəkildə vuracağı ehtimalı yüksəkdir. Buna görə də arzu olunandır:

1. Hökumət fəal olsun və dünya əhalisinin vəziyyəti pisləşməzdən əvvəl planlaşdırılmış ehtiyat tədbirləri həyata keçirsin;

2. COVID-19 ənənəvi biznes idarəetmə və sistemlərini təhlükəyə atdığı üçün rəhbərlik, qurumlar və təşkilatlar davamlılıq, dayanıqlıq və innovasiya nümayiş etdirmək üçün bacarıq dəstlərini inkişaf etdirir;

3. Qlobal miqyasda, millətlər öz şəxsi maraqları əvəzinə kollektiv yaxşılıq üçün siyasətlər planlaşdırır və onlara sanksiyalar tətbiq edirlər;

4. Bütün təhsil müəssisələri böhranların idarə edilməsini dərinədən başa düşmək üçün lazımi təlimat və peşəkar yardım göstərilər. Bu, fərdlərə xəbərdar olmağa, özlərini qorumağa və səhlənkarlıqları nəticəsində yaranan hər hansı risk və ya zərərdən qaçmağa kömək edəcək;

5. Bütün mühüm səhiyyə təşkilatları, səhiyyə işçiləri, alimlər və tədqiqatçılar pandemiyanın ictimai sağlamlığa təsiri ilə bağlı kifayət qədər təlim və anlayışı təmin edən məqsədli fondla təmin olunsun ki, növbəti böhranla daha effektiv mübarizə aparılsın;

6. Bəşəriyyət ətraf mühitə lazımsız zərər vurmamaq üçün kollektiv yanaşma nümayiş etdirir. Hər birimiz daha məsuliyyətli olsaq, bir-birimizə dəstək olsaq və qayğı göstərsək, yer üzünü xilas ola bilərik.

Biz bu pandemiyaadan çox şey öyrənə və gələcək böhranla daha yaxşı mübarizə apara bilərik.

III FƏSİL. POSTPANDEMIYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADIYYATINA BAXIŞ

3.1. Postpandemiya dövrünün Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və təsirinin nəticələri

Bildiyimiz kimi, iqtisadiyyatın güclü olması üçün ən vacib amillərdən biri olduğunu bilmək, hətta birincisidir. Rəqabət problemlərinin artdığı, rəqiblərin gücləndiyi, texnologiyanın inkişaf etdiyi və inkişaf etdiyi, zəif və həssas iqtisadiyyatı olan ölkənin ən riskli ölkə olduğu qloballaşan dünyamızda iş çox çətinliklərlə də mübarizə aparır. COVID-19 pandemiyası 21-ci əsrin ən böyük problemlərindən biri kimi tarixə düşəcək. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı virusu “pandemiya” elan edib. Xəstəliyi sürətləndirmək təhlükəsi ilə üzləşdiyi üçün dünyanın əksər ölkələri sərhədlərini bağladı - baxmayaraq ki, ictimai səhiyyə mütəxəssisləri əvvəlcə xəstəliyin yayılmasına nəzarət etmək üçün bu strategiyayı şübhə altına aldılar. Eyni zamanda, pandemiya iş yerlərini azaldı və ölkələr daxilində milyonlarla dolanışıq vasitələrini risk altında qoyub. Dünya əhalisi güclü məhdudlaşdırma tədbirləri ilə bir kilidləmə yaşadı. Aydındır ki, bütün bunlar beynəlxalq ticarətin dayanmasına, ölkələrin ÜDM və ÜDM göstəricilərinin azalmasına və iqtisadiyyatların əhəmiyyətli dərəcədə zərər çəkməsinə səbəb olur. Epidemiyaya ilə əlaqədar qlobal ticarətin azalması, neft qiymətlərində kəskin volatillik, ümumi tələbin azalması və qeyri-müəyyənliyin artması qlobal iqtisadi fəallığa mənfi təsir göstərib. Təbii ki, 2020-ci il bütün dünyada iqtisadi durğunluq ili oldu və Azərbaycan iqtisadiyyatı da öz təsirini göstərdi. Nəzərə almaq lazımdır ki, 2020-ci il bütün dünyada iqtisadi durğunluq ili olub və Azərbaycan iqtisadiyyatına da təsir edib.

Azərbaycan enerji ixracatçısı kimi qlobal enerji bazarlarındakı tendensiyalardan da asılıdır. Neft və təbii qaz ixrac gəlirlərindən asılılıq ölkə iqtisadiyyatının ən zəif nöqtəsidir. Son zamanlar neftin qiymətinin aşağı düşməsi və ölkədə COVID-19 virusunun aşkarlanması ölkə iqtisadiyyatı üçün çox ciddi sınaq olacaq. Neftin qiymətinin düşməsi və ya düşməsi yeni çağırışlar da ortaya çıxaracaq.

Bu istiqamətdə üç əsas ssenari var. Birincisi, bədbin variant kimi, OPEC+ ölkələri neftlə bağlı razılığa gəlməsələr və COVID-19 həm dünyada, həm də ölkədə kəskin şəkildə yayılsa, nəticədə iqtisadi əlaqələr uzun müddət ləngiyəcək və neftin qiyməti aşağı düşəcək. Belə getsə, neft gəlirləri azalacaq və dövlət əlavə tədbirlər görməli olacaq. İkincisi, OPEC+ ölkələri razılığa gəlsələr, lakin COVID-19-un nəticələri tezliklə aradan qaldırılmasa, neftin qiymətində cüzi artım olacaq. Koronavirusun yayılmasının yaratdığı iqtisadi problemlər uzun müddət (ən yaxşı halda ilin sonuna qədər) dünya iqtisadiyyatının artımına təsir göstərməyə davam edəcək. Qlobal iqtisadi artımla bağlı proqnozlar bunu göstərir. Ona görə də neftə dünya tələbatı uzun müddət aşağı qalacaq. Ona görə də ikinci ssenarinin baş vermə ehtimalı var. Üçüncüsü, optimist ssenariyə görə, OPEC+ ölkələri razılaşa bilər, COVID-19-un nəticələri qısa müddətdə aradan qaldırılacaq, bütün dünya üzrə istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti və daşınması bərpa olunacaq. Bu halda enerjiyə tələbat artacaq və enerji ixrac edən ölkələr bazarı sabit saxlaya biləcəklər. Bu proses həm qiymət, həm də tələb baxımından qeyri-müəyyənliyi aradan qaldıracaq. Onu da qeyd edək ki, bu ssenarilər COVID-19 virusunun yaratdığı fəsadlar əsasında formalaşacaq çağırışlarla bağlıdır. Çinin enerji bazarındakı hazırkı payı enerji bazarını həssas edir və gərginliyi stimullaşdırır. Bütün enerji bazarlarının və investisiyaların COVID-19 pandemiyasının təsirlərini azaltması gözlənilir. Bu, ilk növbədə qlobal iqtisadi vəziyyətin sabitləşməsi və qlobal təchizat zəncirinin bərpası ilə bağlıdır.

Asiya İnkişaf Bankı (AİB) bildirib ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatının saxələndirilməsi ilə bağlı müəyyən problemlər səbəbindən neft qiymətləri, eləcə də neftin ucuzlaşması və Covid-19-a qarşı məhdudlaşdırıcı tədbirlər nəticəsində iqtisadi artım perspektivləri yaxın gələcəkdə də davam edəcək.

Elektron ticarət. Covid-19 ilə əlaqədar e-ticarət sahəsindəki dəyişikliklər ölkəmizdə də yan keçmədi. İqtisadçıların hesablamalarına görə, 2020-ci ilin 11 ayında Azərbaycanda elektron ticarətin həcmi təxminən 3,2 milyard manat artıb. Bu, son on ildə əldə olunmayan dövriyyədir. Buna səbəb pandemiya səbəbindən hərəkət məhdudiyyətlərinin tətbiq edilməsidir (Demirdöğmez M. 2020).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Təşkilatının son hesabatına görə, Azərbaycan elektron ticarətdə 152 ölkə arasında 65-ci yerdədir. Bu göstəriciyə görə ölkəmiz əvvəlki illə müqayisədə 2 pillə geriləyib. Reytingin hazırlanması zamanı UNCTAD ölkədə internetdən istifadə vəziyyəti, bank xidmətlərinə çıxış, mobil ödəniş sistemləri, təhlükəsiz serverlər, onlayn mağazaların sayı, poçt statusu, çatdırılma xidməti, paketlərin çatdırılma müddətini qiymətləndirib (Rakhmanov F.P. 2020).

Başqa bir beynəlxalq hesabatda Azərbaycan internetin kəsilməsinin dəyərinə görə dünyada 5-ci yerdə qərarlaşıb. Bu səbəbdən ölkəmiz ötən il 123 milyon dollar itirib.

Turizm sektoru. Covid-19 pandemiyasının dünya iqtisadiyyatına mənfi təsirləri ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun aparıcı sahələrindən biri olan turizm sektorunun fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmiş və bunun gələcək inkişafı üçün ciddi təhlükə yaratmışdır. Azərbaycan hökumətinin bu antivirus tədbirləri çərçivəsində qəbul etdiyi qabaqlayıcı qərarlar və dünya üzrə səyahət edənlərin təhlükəyə adekvat reaksiyası (səyahət tarixlərinin təxirə salınması və ya dəyişdirilməsi) tələbin kəskin azalması ilə nəticələnib. Nəticədə turizmlə bağlı sektorlarda birbaşa və ya dolayı yolla məşğul olan 100 minə yaxın insan ÜDM istehsalı, valyuta gəlirləri və sosial təminat baxımından ciddi risklər yaratmışdır (CEAS. 2021).

3.2. Postpandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri və istiqamətləri

Tədbirlər paketi çərçivəsində pandemiya zərər çəkmiş sahə və klasterlərdə çalışan 300 min nəfər (əmək müqaviləsi ilə) muzzla işləyən 300 min nəfərin, habelə əlavə olaraq 300 min nəfər fiziki şəxs (mikro) sahibkarlar. Bu vəsaitlərin sahibkarlara ödənilməsinə və onların xərclənməsinə nəzarət etmək üçün banklar da birbaşa dəstək göstərirdilər. Ümumilikdə pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə çalışan işçilərə 246 milyon manat, fərdi mikro sahibkarlıq subyektlərinə isə 112,2 milyon manat maliyyə dəstəyi göstərib. Əmək haqlarının müəyyən hissəsinin ödənilməsinin birinci mərhələsi çərçivəsində 217,5 min, ikinci mərhələdə 243,3 min, üçüncü mərhələdə 10 rayon üzrə 9,3 min, dördüncü mərhələdə 174,3 min muzzlu işçiyə maliyyə dəstəyi verilmişdir (<https://www.taxes.gov.az/az/page/iqtisadi-artima-ve-sahibkarlara-dovlet-desteyi-tedbirlerinin-mexanizmleri>).

Belə ki, 2020-ci ildə sahibkarlara 358 milyon manatdan çox maliyyə dəstəyi verilmişdir.

Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 31 iyul tarixli 224 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 4 iyun tarixli 1052 nömrəli Fərmanı “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dəstək” və dövlət zəmanətlərinin verilməsi məqsədi ilə sahibkarlara subsidiyalar və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş qaydaları da xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır (<http://www.e-qanun.az/framework/39705>).

Qaydalara əsasən, İqtisadiyyat Nazirliyinin tədbirləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında pandemiya zərər çəkmiş sahibkarların 1 milyard manatadək mövcud kreditləri 12 ay müddətinə 10%-dək, o cümlədən yeni sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə 500 milyon manat (60%-ə qədər dövlət krediti) ilə yeni güzəştli kreditlər verilir. zəmanət və kredit faizinin yarısından çoxu subsidiya verilməsi ilə).

Qeyd edək ki, bu qaydaların hazırlanması və tətbiqi prosesində ABA Rəyasət Heyəti və müvafiq Ekspert Qro Aparat müvafiq dövlət qurumları ilə sıx əməkdaşlıq

edib. Sərəncamın icrası nəticəsində 2020-ci ildə 482 milyon manat qalıq olmaqla 170 milyon manata yaxın dövlət zəmanəti ilə kreditlər ayrılıb. 33 milyon manat məbləğində mövcud kreditlər üzrə 33 milyon manat faiz subsidiyasının verilməsi barədə qərarlar qəbul edilmişdir (<http://edf.gov.az/az/news/2641>).

Eyni zamanda, Dövlət Vergi Xidməti tərəfindən qanunvericiliyə dəyişiklik təşəbbüsü ilə sahibkarlıq subyektlərinə, kiçik və orta biznes subyektlərinə 115 milyon manat dəyərində çoxlu vergi güzəştləri və tətillər tətbiq edilib (<https://taxes.gov.az/az/page/pandemiyadan-zerer-cekmis-sahibkarlara-destek-mexanizmleri>).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (AMB) bu sahədə uzunmüddətli təcrübəyə malik ən açıq və dövlət qurumlarından biridir. Bu baxımdan, AMB sektoru tənzimləyən və ya təsir edən digər qərarların qəbulu zamanı banklarla fikir mübadiləsinin aparılmasını daim dəstəkləyir.

Bu səbəbdən Nazirlər Kabineti ABA-nın üzvü olan təşkilatlarla fikir mübadiləsi aparıb və Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi “Tədbirlər Planı”nın icrası çərçivəsində banklardan təkliflər paketi alıb. Növbəti prosesdə AMB-nin İdarə Heyətinin 24.04.2020-ci il tarixli 16 nömrəli qərarı ilə koronavirus pandemiyası şəraitində əhaliyə, sahibkarlığa və maliyyə sektoruna əlavə dəstək tədbirləri paketi təsdiq edilib və “Koronavirus (COVID-19) pandemiyası şəraitində kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin müvəqqəti tənzimlənməsi Qaydası” qəbul olunmuşdur (Əkbərov C. 2021).

Nəticədə kreditlərin təsnifatı ilə bağlı normativ tələblər yumşaldılmış, kreditlərin təsnifatı üzrə güzəştlər subsidiyalaşdırılmış biznes kreditlərinə və dövlət vəsaitləri hesabına kreditlərin restrukturizasiyasına şamil edilmişdir. Bundan əlavə, kredit təşkilatlarına əlavə penya, penya və digər cərimələrin hesablanmaması, habelə borcalanların mənfi kredit tarixçəsi ilə bağlı məlumatların kredit bürosuna təqdim edilməsi tövsiyə olunub. Pandemiyanın davam etməsi ilə əlaqədar bu və bu kimi güzəştlərin müddəti 2022-ci ilin birinci rübünün sonuna qədər uzadılıb.

Eyni zamanda, bankların filial və şöbələrində, eləcə də bankomatların qarşısında əhalinin sıxlığının tənzimlənməsi məqsədilə pensiya, sosial müavinət, pensiya və kompensasiyaları olan, o cümlədən ünvanlı dövlət sosial yardımları üzrə

istifadə müddəti başa çatan aktiv müştərilərin ödəniş kartlarının etibarlılıq müddətinin uzadılmasına qərar verilmiş və effektiv nəticələrə nail olunmuşdur.

Dövlət tərəfindən postpandemiya dövründə respublika iqtisadiyyatının inkişafı üçün üç istiqamətdə bank-maliyyə sektorunda sabitliyin qorunması istiqamətində atılan addımların vəhdətini vurğulamaq vacibdir: hökumət tərəfindən sahibkarlığın dəstəklənməsi istiqamətində həyata keçirilən və ümumilikdə iqtisadi və sosial sahələrdə həyata keçirilən tədbirlər; beynəlxalq təcrübə və yerli bazardakı vəziyyəti öyrənməklə atılan müvafiq addımlar.

Həmçinin, 16 sentyabr 2020-ci il tarixində Mərkəzi Bankın İdarə Heyəti yanında Sahibkarlarla Əməkdaşlıq Şurasının növbəti iclası keçirilib, pandemiya zamanı sahibkarların üzləşdiyi çətinliklər və bu vəziyyətdən çıxmaq üçün bank sektoru ilə əməkdaşlıq yolları müzakirə edilib. İclasda Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar Təşkilatları Milli Konfederasiyası, Azərbaycan Banklar Assosiasiyası, eləcə də sahibkarlar və bank nümayəndələri iştirak ediblər. Ümumiyyətlə, sahibkarlara dəstək olmaq və onların problemlərini öyrənmək məqsədilə ABA-nın törəmə şirkəti Azərbaycan Bank Tədris Mərkəzinin dəstəyi ilə bankların işgüzar müştəriləri arasında pandemiyanın təsirlərini və maliyyə ehtiyaclarını müəyyən etmək məqsədilə sorğu keçirilib və bu məlumatla tənzimləyicisi ilə fikir mübadiləsi aparılıb. Bu görüşdə sorğunun ilk dövründən indiyədək baş vermiş dəyişikliklər və qarşıda duran vəzifələrin həlli ilə bağlı təkliflər səsəndirilib (<https://www.cbar.az/press-release-2747/mrkzi-bankin-idar-heyтинin-yanında-sahibkarlarla-mkdasliq-surasinin-novbti-iclası-kecirilib>).

Nəhayət, pandemiya dövründə dövlət tərəfindən respublika iqtisadiyyatının inkişafı üzrə perspektiv sahələrdə tənzimləyici tədbirlər üçün maliyyə sektorunun sabitliyinin qorunması, əhalinin və biznesin dəstəklənməsi, ümumilikdə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi istiqamətində təqdirəlayiq addımlar atılıb və proseslər peşəkarlıqla idarə olunub. ABA olaraq biz bu proseslərə qoşulmuş və mümkün dəstək kanallarını təqdim edən dövlət-özəl forumlar vasitəsilə bütün bu proseslərə töhfə verməyə çalışmışıq və bundan sonra da verəcəyik.

Yuxarıda qeyd etdiyim məsələlər bankların dövlət orqanları və tənzimləyici orqanlar tərəfindən tədbirlərin, qayda və mexanizmlərin formalaşmasına, sonradan həyata keçirilməsinə verdiyi töhfəyə əsaslanırdı.

Lakin bu proseslər başlayandan banklar beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, yerli bazarın xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılaraq müxtəlif tədbirlər görməyə başlayıblar. Bunlardan birincisi sahibkarlara kredit ödənişləri üçün 1-3 ay güzəşt müddətinin verilməsi, başqa sözlə, restrukturizasiyanın tətbiqi olub. Bu proses banklar üçün baha başa gəlsə də (restrukturizasiya zamanı kredit keyfiyyəti pisləşir və ehtiyatlar yaradılmalıdır), bu addımlar dövrün tələbi ilə atılıb. Eyni zamanda, bu prosesin uzaqdan həyata keçirilməsi üçün mümkün tədbirlər görülüb. Bundan əlavə, yalnız bank filiallarında həyata keçirilə bilən əməliyyatlarda təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün bankdaxili prosedurlar hazırlanıb və tətbiq edilib (<http://www.e-qanun.az/framework/45150>).

Pandemiya dövründə banklar da Koronavirusla Mübarizə Fonduna 7 milyon manatdan çox ianə verib (<https://president.az/az/articles/view/36412>).

3.3. Postpandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında dövlətin rolu və vəzifələri

Məlumdur ki, Azərbaycan hökumətinin koronavirusla mübarizə sahəsində atdığı konkret addımlar dəfələrlə gündəmdə olub və müvafiq beynəlxalq təşkilatların və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının hesabatlarında müsbət nəticələr verib. Azərbaycan cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edən epidemiya təhlükəsinin qarşısını almaq üçün dünyada ən mühüm milli siyasətlərdən birinə çevrilib. Hər bir ölkə müxtəlif döyüş strategiyalarından istifadə etməyi seçdiyinə görə, son aylarda əldə edilmiş yaxşı nəticələr göstərir ki, Azərbaycanın global epidemiyalarla mübarizə yolu effektiv nəticələr üçün çox vacibdir. Ona görə də Azərbaycan hökumətinin təcrübəsi, onun təhlili və gəlidiyi nəticələr, şübhəsiz ki, bəşəriyyət üçün çox mühüm perspektivdir. Digər mühüm fakt ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dövlətinin bu istiqamətdə hər bir qərarı xalqın iradəsi və xalq-iqtidarın mütəşəkkil birliyi ilə formalaşır. Odur ki, Prezident İlham Əliyevin müraciəti və ölkənin mənafeyinə uyğun olaraq koronavirusla mübarizə sahəsində atılan addımlar, ondan irəli gələn problemlərin həlli istiqamətində atılan mühüm addımlar sübut edir ki, ölkəmiz bu problemi layiqincə həll etməyə qadirdir. problem. Dövlət siyasəti

Bütün bunları indiki mərhələdə şərh edən Prezident İlham Əliyev 2020-ci il avqustun 6-da ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətinə həsr olunmuş müşavirədə tarixi nitqində qazanılan nailiyyətləri qeyd edərək, qarşıda duran tədbirlərin konkret məqsəd və vəzifələrini açıqlayıb. Prezident İlham Əliyev vəba ilə mübarizənin müsbət nəticələrini şərh edərkən deyib (<https://president.az/az/articles/view/33941>):

"Koronavirusla mübarizədə müsbət tendensiya var. İyulun 16-dan etibarən bu müsbət tendensiya göstərir ki, bütün tədbirlər müsbət nəticələr verir. Bu tədbirlər sayəsində vəziyyət nəzarətdə saxlanılır.

Çox güclü mübarizə sayəsində vəziyyəti həmişə nəzarətdə saxlamaq və minimum zərərlə lazımi profilaktik tədbirlər görmək olar. Cənab Prezident həkimlərimizin böyük əməyini, fədakarlığını xüsusi vurğuladı. Qısa müddətdə xəstələrin sayının artması ilə hökumət yeni müasir xəstəxananın - 9 modul xəstəxananın yaradılmasını çox mühüm addım kimi atmışdır. Prezident bununla

bağlı vurğulayıb ki, “İqtisadi və sosial məsələlər də öz həllini tapır. Son bir ayda görülən işlərə nəzər salmaq kifayətdir ki, nə qədər iş görülüb. Böyük bir sosial sistemdə 5 milyona yaxın insan var” (<https://president.az/az/articles/view/40350>).

Cənab Prezident təbii fəlakət zamanı sosial rifahın uğurla bölüşdürülməsini yüksək qiymətləndirdi. Hər il 7.000.000-dan çox köçkün ailəsi köçürüləcəkdir. Dövlət silahlı qüvvələrdə xidmət edən 400-dən çox əsgəri pulsuz yerlə təmin edəcək.”(<https://xalqgazeti.com/mobile/e/news/55643>).

Hazırda cənab Prezident qeyd olunan addımları izləyir.

O, Bakının Xətai rayonunda şəhid ailələrinə və müharibə əlillərinə evlərin və nəqliyyat vasitələrinin verilməsi ilə bağlı keçirilən proqramda çıxış edərək deyib ki, “Keçən illə müqayisədə bu il 1500, keçən il isə 500-ə yaxın ev verilib”. Yəni, bu problemin həlli, şəhid ailələrinin, münafişə qurbanlarının dövlət tərəfindən verilən mənzillərlə təmin olunması üçün çox çalışıblar. Mən bu proqramı mümkün qədər tez bitirmək istəyirəm və biz buna nail olacağıq”

(https://www.sosial.gov.az/en/post_362436).

Bu gün hər bir Azərbaycan vətəndaşı bilir ki, əlilliyi olan şəxslərin nəqliyyatla təmin olunması həm də Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün, suverenliyinin və konstitusiyaya quruluşunun müdafiəsi uğrunda mübarizədə amildir. Prezident İlham Əliyevin xüsusi qayğısı sayəsində bu istiqamətdə tədbirlər geniş vüsət alır. Prezident İlham Əliyevin 21 iyul 2020-ci il tarixli Sərəncamı ilə 1990-cı il 20 Yanvar hadisələrində əlilliyi olan şəxslərin iştirakını təmin edəcək ölkəmizin ərazi bütövlüyünün, suverenliyinin və konstitusiyaya quruluşunun qorunması daha da genişlənməsinə şərait yaradacaqdır. Sosial təminatı gücləndirməkdən daha çox. Döyüşçülər və onlara bərabər tutulanlar və tibbi nəqliyyat vasitələri ilə şəxsi nəqliyyatın təmin edilməsi. Rs ayrılması.

Belə olan halda, prezident Qarabağ münaqişəsi zamanı əlillərə aylıq sosial təminat və ya pensiya ödənişləri ilə yanaşı, aylıq pensiyalar, ünvanlı dövlət sosial müavinətləri, sosial yardımlar, rasionlar, məşğulluq və sosial təminat sistemləri, qeyri-dövlət strukturlarında məşğulluğun tənzimlənməsi təşkilatlar. . Performans həmişə ən vacib nailiyyətlərdən biri kimi tanınmalıdır. Paralel olaraq çıxış edən

prezident “Bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə kəsir 10 faiz, 14 faiz, 20 faiz və daha çoxdur. Təbii ki, bizim vəziyyətimiz bu ölkələrdən yaxşıdır. Lakin biz iqtisadi inkişafımızı təmin etməliyik. Bu ilin sonunda, xüsusən də ticarət sahəsində görüləcək tədbirlər, eləcə də dövlət orqanlarına nəzarət tədbirləri belə iqtisadi canlanma və kəsirlərin azaldılmasını təmin etməlidir. Bütün bunlar ölkəmizdə iqtisadi güc balansının əksidir (<https://president.az/az/articles/view/40351>).

Dövlət başçısının insan sağlamlığının vacibliyi ilə bağlı səsləndirdiyi fikirlər epidemiya ilə mübarizəyə düşünülmüş, fəal milli yanaşmanın davam etdirildiyini və bu proseslə bağlı aparılan araşdırmaların davam etdirildiyini təsdiqləyir. Prezident bununla bağlı “Biz vəziyyətə uyğun olaraq tacı nəzarətdə saxlamaq üçün təşəbbüs göstərəcəyik” deyib. Hamımız başa düşürük ki, insanlar yoruldu, insanlar hamımız üçün karantin sistemindən bezdilər. Bütün menecerlər gündə 24 saat, təxminən gündə 24 saat işləyirlər. Ayın 5-dən etibarən havaların soyuması ilə əlaqədar karantin siyasəti mümkün qədər yumşaldılacaq. Bununla belə, ictimaiyyət də başa düşməlidir ki, əgər bu yavaşlamadan sonra xəstəlikdə ciddi sıçrayış görsək, qaydanı yenidən sərtləşdirməyin alternativini yoxdur” (<https://nk.gov.az/az/article / 969/>).

Nəhayət, bu tarixi əmsal hər bir vətəndaşımız üçün məsuliyyət daşması, millətin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, milli birlik ilə bütün maneələri dəf etməsi istiqamətində çalışması üçün son dərəcə vacib bir tövsiyədir. Bunu şərh edən cənab Sədr deyib: “Bu xəstəlikdə son məqsədimiz insan sağlamlığıdır. Daha sonra iqtisadi vəziyyətimizin, iqtisadi artımımızın, iqtisadi sabitliyin və ticarət əməkdaşlığımızın, epidemiyadan sonrakı dövrə hazırlığın əhəmiyyəti var. Bu, dünya üçün çox ciddi problemdir, bu gün dünyada bir nömrəli epidemiyadır. Ona görə də hər kəs məsuliyyət daşmalıdır. Əgər belədirsə, karantin prosesini sadələşdirmək və tez bir zamanda normal həyata qayıtmaq mümkündür.”

(<https://president.az/az/articles/view/33941>).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Nəticələri nöqtəyi-nəzərindən belə görünür ki, 2020-ci il iki əsas xüsusiyyətlə əbədi olaraq yadda qalacaq. Birinci; insanların həyatını pozan epidemiyanın baş verməsi, keçmiş zamanlara bənzər qeyri-müəyyənlik və həssaslıq hissi yayan yavaş hərəkətdə fəlakətli hadisə, ikincisi isə qloballaşma. Bunun səbəbi, qərarların qəbul edilməsini, elm və biliyin etibarlılığını və son nəticədə demokratik modelin pozucu hadisələrin öhdəsindən gəlmək qabiliyyətini sorgulayan yeni növ stress testi yaratmışdır. Epidemiyadan əvvəl də qloballaşmanın gələcəyi ilə bağlı mövcud müzakirələr epidemiya prosesi zamanı iqtisadi dayanmaların olması ilə güclü şəkildə təkrarlanmağa başladı.

Qloballaşmanın problem içində olması faktını dəyişdirmir. Üstəlik, 20-ci əsrin son rübündən etibarən dünya iqtisadiyyatına intensiv hakim olan sistem müxtəlif dövri maliyyə çöküşlərindən və Çin-Amerika arasında ticarət müharibəsindən əziyyət çəkmişdir. Digər tərəfdən, COVID-19, iqtisadi bağlanmalar və ciddi təcrid siyasətləri nəticəsində qloballaşmadır.

Qloballaşma fenomeninin də müzakirəyə çıxarılması bir fürsət kimi qiymətləndirilir. Hətta yüksək səslə qaldırılan “COVID-19 qloballaşma prosesinə necə təsir edəcək” sualının mövcudluğu epidemiyanın təsirini və gücünü göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir. Qlobal epidemiya ilə prosesdən sonra sosial-iqtisadi, siyasi, texnoloji, regional əlaqələr və s. bir çox cəhətdən dəyişmə və transformasiyanın əsas müəyyənedici amili kimi göstərilir.

Koronavirus insanların sağlamlıqlarını qorumaq üçün evdən çıxma riskini azaltsa da, iqtisadi tənəzzülə səbəb oldu. Xəstəliyin yayılmasını həm biznes, həm də cəmiyyət baxımından dəyərləndirsək, dünyada və ölkəmizdə sürətlə yayılan bu xəstəlik nəticəsində insanların alış-veriş vərdişlərinin dəyişdiyi qənaətinə gələ bilərik. E-ticarət artıq alış-verişin pik nöqtəsindədir və cəmiyyət bu üsula üstünlük verir. Müəssisələr pul vəsaitlərinin hərəkəti kəsiri prosesini aradan qaldırdıqdan sonra bəzi güzəştlərə gedərək pul vəsaitlərinin hərəkətini saxlamaq istəyirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, insanlar pandemiya səbəbindən evdə olarkən daha çox onlayn vaxt keçirirlər. Koronavirus epidemiyası səbəbindən müəssisələrin

müştərilərə çatmaq və onlarla əlaqə saxlamaq üçün süni intellekt texnologiyası infrastrukturundan istifadə etməli olduqlarını nəzərə alsaq, chatbotlar günün istənilən vaxtında müştərilər və ya onların saytlarına daxil olan istifadəçilərlə real vaxt rejimində əlaqə saxlaya bilər. Bu dövr kitab oxumağı sevən insanlar üçün əla fürsətdir. Müəssisələr oxucularına oxumaq və həzz almaq üçün məzmun təklif etməklə bu fürsətdən yararlanmağa bilərlər. Rəqəmsal mühitdən daha səmərəli istifadə edən peşəkarlar stresli prosesdən çıxacaq və post-koronavirus e-ticarətində heç nə əvvəlki kimi olmayacaq.

E-ticarət saytlarında yüksək sifariş sıxlığı təbii olaraq bu sahədə problemləri artırır. Bu dövrdə yükdaşıyanların sağlamlığı, istehlakçılar tərəfindən alınan məhsulların vaxtında və problemsiz çatdırılması çox önəmlidir. Yük və nəqliyyat sektorunun, logistika və paylama əməliyyatlarının dəstəklənməsi ölkə daxilində onlayn ticarətin fasiləsiz və düzgün işləməsi üçün vacib elementlərdən biridir. Digər tərəfdən, qapıda ödəniş edərkən kart məlumatlarının surətinin çıxarılması kimi fırıldaqçılıq hallarında kuryer və ya daşıma şirkəti e-ticarət saytı, qazanc əldə edən şirkət və e-ticarət saytı üçün məsuliyyət daşıyacaq. Azərbaycan iqtisadiyyatındakı bütün bu neqativ mənzərəni aradan qaldırmaq və pandemiyanın mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq üçün həm sahibkarların, həm də vətəndaşların dövlət qarşısında mühüm vəzifələri var.

Pandemiyanın yaratdığı gəlir itkilərinin azaldılması üçün dövlət tərəfindən veriləcək dəstəyin vergi hesablamaları, vergi yükünün və ödəniş müddətinin yenidən qurulması, kompensasiya dəstəyi paketlərinin izahı formasında olması təklif oluna bilər. COVID-19 pandemiyasının bitmə tarixi məlum olmadığı üçün bizneslər iqtisadiyyatı ayaqda saxlamaq üçün rəqəmsal mühitdə güclənmək və böyümək üçün bəzi yeni addımlar atmalıdırlar. S&P-nin ("S&P Global Ratings" (S&P) beynəlxalq reyting agentliyi) məlumatına görə, 2022-2023-cü illərdə Azərbaycanın ÜDM-i orta hesabla 4,7% artacaq.

Azərbaycan hökumətinin məlumatına görə, ÜDM artımının 2021-ci ildə 3,4%, 2022-ci ildə 4,8% olacağı proqnozlaşdırılır. COVID-19 məhdudiyətləri və OPEC+ sazişləri çərçivəsində neft hasilatının azalması səbəbindən 2020-ci ildə

Azərbaycanın ÜDM-i 4,3% azalsa da, 2021-ci ildə Qarabağ Qələbəsindən sonra ermənilərdən azad edilən torpaqlarda həm tikinti, həm də yenidənqurma işləri sürətləndirilib və paralel olaraq, neftin qiymətinin 80 ABŞ dollarına yaxınlaşması həm beynəlxalq, həm də yerli iqtisadi məlumat proqnozlarının reallaşması üçün əsas yaradır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, “2019-cu il, İllik hesabat”, link: https://oilfund.az/report-and-statistics/get-download-file/7_2019_tam.pdf
2. Dünya SAKİT, “Yeni Müsavat” qəzeti, link: https://musavat.com/news/neft-qaz-bazari-od-tutub-yanir-daxilde-qiymetler-deyisecekmi_835960.html
3. London ICE birjasının məlumatına görə link: <https://www.theice.com/index>
4. Əkbərov C. “İki sahil” qəzeti, 02.12.2021, link: <https://ikisahil.az/post/268252-banklar-terefinden-veten-muharibesi-ishtirakchilarina-destek>

İngilis dilində

1. Andersen. Change. tr, (Editor: Açıl Sezen), Türkiye İş Bankası Kültür Ya., Genel Ya. 2001, No: 565, Economy Series no: 30, Istanbul.
2. Appadurai A. (1996), Modernity at large: cultural dimensions of globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press. 252 p.
3. Graduate L. (2020), MPs apologize to government for UK Covid-19 storage. The Book of Guardians. <https://www.Patron.com/world/2020/mar/21/mps-apology-governmentuk-covid-19-storage-on-coronavirus>. Found, 17.
4. By H.M. Of the website. Socio-economic effects of the coronavirus epidemic (COVID19): a review. ComFin course. 2020, p. 185-193.
5. Barrowch p. The Myth and Reality of Globalization: The Century of Foreign Trade and Foreign Investment. Boyer, R., Drache, D. (Eds.), Anti-Market States, içinde. New York: Routledge. 1996, p. 173-192
6. Bakar N.A., and Rosbi S. The effects of coronavirus epidemic (COVID-19) on the tourism industry. International Journal of Engineering Research and Advanced Science, 2020, 7 (4), p.189-193.
7. Baldwin R.E., Martin, P. (1999), Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Significant Differences. Siebert, H. (Ed.), Globalization and Labor, içinde (pp. 3-58). Kiel: Study Wool Welwirtschaft and Univesitat Kiel.

8. Barrero J. M., Bloom, N., and Davis S. J. Covid-19 also affect the distribution of others (No. w27137). National Economic Research Bureau. Year
9. Barro R. J., Ursua J. F., Weng J. (2020), Coronavirus and the major influenza pandemic: texts from "Spanish flu" for possible coronavirus effects on mortality and economic activity, adapted from NBER worksheet series, worksheet number: 26866. <https://www.nber.org/papers/w26866.pdf>
10. Bartik A. W., Bertrand M., Cullen Z., Glaeses E.L., Luca M. and Stanton C. The effects of COVID-19 on small business results and prospects. Proceedings of the National Academy of Sciences, 2020, 117 (30), p.17656-17666.
11. Bowman, Z. (1998), Globalization: The Human Outcome. Cambridge: Political Press.
12. Bennett NM (2015), Regional Growth, Diverse Households and Migration: A Case Study in Thailand. Yüksek Lisans Tezi. University of Montana in Missoula. 147 of 147 pages.
13. Bhosle J. (2020), the value of agriculture fell by 20% after the Kovid-19 epidemic. Economic Times. 421 p.
14. Bruns DP, Kraguljac NV. And Burns T.R. COVID-19: Facts, cultural considerations, and the risk of stigma. Journal of Transcultural Nursing. 2020, 31 (4), pp. 326-332.
15. Burson T. (2016), How to greet people in 19 countries around the world. <https://www.insider.com/how-to-greet-people-around-the-world-2016-8>.
16. Calvo G. A. "Cash flow and capital-market crisis: a sluggish economy in a sudden stagnation", Journal of Applied Economics, 1998, 1 (1): p.35-54.
17. Congressional Research Service (2020), Global Economic Impact of Covid-19, CRS Report, obtained from <https://fas.org/sgp/crs/row/R46270.pdf>
18. D'Orville H. COVID-19 Causes Unprecedented Educational Barriers: Is There a Way to Restructure? Prospects, 2020, 49, pp. 11-15.
19. Deopa N., & Fortunato, P. (2020), Coronagraben. Culture and social distancing in times of COVID-19. UNCTAD Research Paper, 49. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ser-rp2020d8_en.pdf.

20. Dirk P. and Frank C.L. (2001), Productivity Growth in ICT Producing and ICT Using Industries: A Source Growth Differentials in the OECD, OECD STI Working Paper, 2001/4.
21. Drucker P.F. (1992), New Realities, Türkiye İş Bankası Ya., Ankara. 247 p.
22. Fernandes N. (2020), Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy, Retrieved from.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3557504
23. Frenette M., Frank K. & Deng Z. (2020), “School Closures and the Online Preparedness of Children during the COVID-19 Pandemic. Economic Insights”. Issue 2020001 No. 103. Statistics Canada. 150 Tunney's Pasture Driveway, Ottawa, ON K1A 0T6, Canada. 258 p.
24. Friedman M. “The Optimum Quantity of Money”, The Optimum Quantity of Money and Other Essays, Milton Friedman (der.) içinde, Chicago: Aldine Publishing Company. 1969, p.1-50.
25. Friedman T.L. (2000), Lexus and the Olive Tree The Future of Globalization (Translated by Özsayar Elif), Boyner Holding Ya., İstanbul.
26. Fröbel F., Heinrichs J., Kreye O. (1980), The new international division of labor. Cambridge: Cambridge University Press. 177 p.
27. Fukuyama, F. (2020), The pandemic and political order.
<https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order>
28. Gao X. & Yu J. “Public governance mechanism in the prevention and control of the covid-19: information, decision-making and execution”. Journal of Chinese Governance, 2020, 5 (2), p.178-197.
<https://www.tandfonline.com/loi/rgov20>
29. George M. Socio-cultural determinants of the spread of Covid 19. Health and Primary Care, 2020, 4. p.1-2.
30. Gereffi G. (2006), The new offshoring of jobs and global development. Geneva: International Institute for Labour Studies. 220 p.

31. Gereffi G. “The international economy and economic development”. Smelser, N. J., Swedberg, R. (Ed.), The handbook of economic sociology, içinde Princeton: Princeton University Press. 1994, p.160-182.

32. Giddens A. (1991), The consequences of modernity. Cambridge: Polity Press.

33. Glenn J. (2020), COVID-19 brief: impact on democracy around the world. July 7, <https://www.usglc.org/coronavirus/democracy/>

Türk dilinde

1. Aslan A. & Yalçın A., Aşırı İş yükü ve duygusal tükenmişlik arasındaki ilişkide Covid19 korku düzeyinin düzenleyici rolü. Covid 19 Pandemisinin İşletme ve Ekonomi Alanında Etkileri: Seçme Yazılar (1. Baskı) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti. 2021, s.95-113/

2. Cavlak H. & Yılmaz C. Covid-19 Öncesi ve Sonrası İşletmelerin Nakit Akış ve Finansal Sıkıntı Düzeylerinin Görünümü: BIST 30 Endeksinde Bir Araştırma. Covid 19 Pandemisinin İşletme ve Ekonomi Alanında Etkileri: Seçme Yazılar (1. Baskı) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti. 2021, s.191-212.

3. Köten A. B. Pandemi Döneminde Bankacılık Sektörünün Likidite Yapısının Etkinlik Analizi. Covid 19 Pandemisinin İşletme ve Ekonomi Alanında Etkileri: Seçme Yazılar (1. Baskı) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti. 2021, s.175-190.

4. “Yeni Ekonomi 25 Yeni İş Alanı Yarattı”, <http://www.ntvmsnbs.com/news/38746.asp>, Erişim Tarihi: 23/10/2002.

5. Akın H. Bahadır, Yeni Ekonomi, Strateji, Rekabet, Teknoloji Yönetimi, Çizgi Kitapevi Ya. No: 39, Çizgi Ekonomi: 9, Konya. 2001, 247 s.

6. Akın H. B. “Girişimcilik ve Küçük İşletmeler Açısından Elektronik Ticaret Kavramlar, Örnekler, Öneriler”, <http://stratejiyonetim.com/eticaretvekobiler.htm>, (Erişim Tarihi: 18. 10.2002).

7. DPT, (2000), VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara. 211 s.

8. Eraydın A. (2001), “Yeni Ekonomi’nin Getirdiği Fırsat ve Riskler, 125 s.
9. Erkan H. Hüsnü, (1992), Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, Türkiye İş Bankası Kültür Ya., Ankara. 158 s.
10. Güvenir A. “Yeni Ekonomi Maddeyi Tahtından İndirdi”, Türk Henkel Dergisi, Sayı: 173, İstanbul, 1999, 214 s.
11. İnfomag Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi Eki, “Yeni Ekonomi Kavramlar ve Uygulamalar”, Sayı No: 6, İstanbul. 2001, 256 s.
12. Kutlu E. Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri, Anadolu Üniversitesi Eskişehir. 2000, Ya. No:1209, İ.İ.B.F. Ya. No:167, 153 s.
13. Küresel Eğitim Çağında Eğitim-Verimlilik ve İstihdam (1997), ITO Ya., İstanbul. 110 s.
14. Söylemez S.A. Yeni Ekonomi, Boyut Kitapları Ya., İstanbul.
15. Şaylan G. (1995), Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İmge Kitapevi. Ankara. 2001, Ya. No:109, 232 s.
16. Yülek A. M. “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, Hazine Dergisi, Sayı: 6, Ankara. 1997, 118 s.
17. Mehmet Demirdöğmez. Hacı Yunus Taş. Nihat Gültekin. Koronavirüs’ün (Covid-19) E-Ticarete Etkileri. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi cilt 16, sayı 29. s 125-146 /2020. DOI: 10.26466/opus.734447.

İnternet resursları

1. <https://knowledge.wharton.upenn.edu/>
2. http://anl.az/el/v/vz_db.pdf
3. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek.html>, Erişim Tarihi: 15/05/2002.
4. <http://www.liberal-dt.org.tr/güncel/fo1html>, Erişim Tarihi: 13/03/2002.
5. <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=38>, Erişim Tarihi: 10/04/2002.
6. <https://president.az/az/articles/view/33941>
7. <https://president.az/az/articles/view/40350/print>

8. <https://president.az/az/articles/view/40351>
9. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/55643>
10. https://www.sosial.gov.az/en/post_362436
11. <https://www.sosial.gov.az/2463>
12. <https://nk.gov.az/az/article/969/>
13. <https://nk.gov.az/az/document/4367/>
14. <https://vergiler.az/news/economy/8523.html>
15. <https://president.az/az/articles/view/36228>
16. <https://www.taxes.gov.az/az/page/iqtisadi-artima-ve-sahibkarlara-dovlet-desteyi-tedbirlerinin-mexanizmleri>
17. <http://www.e-qanun.az/framework/39705>
18. <http://edf.gov.az/az/news/2641>
19. <http://www.e-qanun.az/framework/45150>
20. <https://president.az/az/articles/view/36412>
21. <https://www.cbar.az/press-release-2747/mrkzi-bankin-idar-heyтинin-yanında-sahibkarlarla-mkdasliq-surasinin-novbti-iclası-kecirilib>
22. <https://president.az/az/articles/view/50591>
23. <https://president.az/az/articles/view/36526>
24. <https://socar.az/socar/az/news-and-media/news-archives/news-archives/id/11465>
25. <https://taxes.gov.az/az/page/pandemiyadan-zerer-cekmis-sahibkarlara-destek-mexanizmleri>